

Список Шиндлера
Томас Кініллі

Його ім'я відоме усьому світу і вже давно стало називним. Оскар Шиндлер. Людина, яка довела, що можна здійснити справжнє диво – подарувати життя... Дати шанс на порятунок тоді, коли сподіватися вже нема на що...

На початку Другої світової німецький підприємець Оскар Шиндлер відкрив у Польщі фабрику, на якій виробляли емальований посуд. І ця фабрика, де працювали євреї з гетто, стала для них немов Ноевим ковчегом... Коли було ухвалено рішення про знищення краківського гетто, Шиндлеру неймовірними зусиллями вдалося вивести своїх робітників і захистити їх від жаху табору смерті Аушвіцу. Він урятував майже 1300 євреїв. Більше, ніж будь-хто за всю історію найстрашнішої в історії людства війни...

Томас Кініллі

Список Шиндлера

Присвячується пам'яті Оскара Шиндлера і Леопольдові Пфедфербергу, який своїми стараннями й наполегливістю спричинився до написання цієї книги

Від автора

У 1980 році я зайшов до крамниці, де продавалися сумки, у Беверлі-Гіллз, Каліфорнія, і поцікавився ціною на портфелі. Крамниця належала Леопольду Пфедфербергу, який своїм життям зобов'язаний Шиндлеру. І саме біля полиць з імпортною італійською шкіргалантереєю в крамниці Пфедферберга я вперше почув про Оскара Шиндлера, німецького бонвівана, торговця, серцеїда, суперечливого чоловіка, і про те, як він порятував у часи, які нині називають Голокостом, багатьох представників різних суспільних верств приреченого народу.

Ця книжка про дивовижну історію Оскара передусім ґрунтується на розповідях п'ятдесятьох людей, яких порятував Шиндлер і які нині живуть у семи країнах: Австралії, Ізраїлі, Західній Німеччині, Австрії, США, Аргентині та Бразилії. Почуте було доповнено поїздкою разом із Леопольдом Пфедфербергом до тих місць, де відбувається основна дія книги: це Краків, який прийняв Оскара; Плашув, де був розташований страшний табір Амона Гьота; вулиця Липова на Залочі, де досі розташована фабрика Шиндлера; Аушвіц-Біркенау, звідки Оскар визволяв жінок. Розповідь також заснована й на документальній та іншій інформації, наданій тими нечисленними співниками Оскара, з якими я міг зв'язатися, а також багатьма його повоєнними друзями. Чимало матеріалів про Оскара зберігаються організаціями «Євреї Шиндлера» і «Яд Вашем», Організацією пам'яті мучеників і героїв, – це теж стало у великій пригоді для написання роману, разом із письмовими свідченнями з приватних джерел, документами й паперами Шиндлера: деякі надані «Яд Вашем», а деякі – товаришами Оскара.

Розповідати реальну історію, використовуючи тканину і засоби романної оповіді, – річ не рідкісна для сучасного письменства. І я теж тут чиню так – і тому, що саме ремеслом прозаїка володію, і тому, що роман видається найбільш підходящою формою для розповіді про особу таких масштабів і суперечностей, як Оскар. Я намагався, однак, утримуватися від домислу, бо він позбавить ваги реальні деталі оповіді, і відділяти міфи від реальності, адже навколо такої фігури, як Оскар, міфи виникають часто. Іноді з'являлася необхідність у розумних межах відтворити ті розмови, про які Оскар та інші їх учасники практично не залишили згадок. Але більша частина оборудок, розмов та інших подій викладені за детальними спогадами Schindlerjuden («євреїв Шиндлера»), самого Шиндлера та інших свідків Оскарового незаконного милосердя.

Я хотів би передусім подякувати трьом людям, урятованим завдяки Шиндлеру: Леопольдові Пфеффербергу, судді Моше Бейському з Верховного суду Ізраїлю і Мечиславу Пемперу – ці люди не лише передали авторові цих рядків спогади про Оскара й надали документи, котрі зробили оповідь точнішою, а й прочитали першу редакцію цієї книжки, внісши свої поправки. Ще чимало людей – і врятовані Шиндлером, і його повоєнні товариші – розмовляли зі мною і щедро ділилися інформацією у вигляді листів і документів. Серед них – фрау Емілія Шиндлер, пані Людмила Пфефферберг, д-р Софія Штерн, пані Гелена Горовіц, д-р Джонас Дреснер, подружжя Генрі і Маріана Роснери, Леопольд Роснер, д-р Алекс Роснер, д-р Ідек Шиндель, д-р Данута Шиндель, пані Регіна Горовіц, пані Броніслава Каракульська, пан Річард Горовіц, пан Шмуель Шпрінгманн, покійний пан Джейкоб Штернберг, пан Єжи Штернберг, Льюїс Фаген і його дружина, пан Генрі Кінстлінгер, пані Ребекка Бау, пан Едвард Гойбергер, подружжя Гіршфельдів, пан Ірвінг Гловін і його дружина та багато інших. У моєму рідному місті пан Е. Корн і його дружина не лише поділилися зі мною спогадами про Оскара, а й усіляко підтримували. В «Яд Вашемі» д-р Йозеф Керміш, д-р Шмуель Краковський, Віра Праушніц, Хана Абелльс і Гадасса Мьодлінгер люб'язно надали мені доступ до документальних матеріалів людей, урятованих Шиндлером, у тому числі їхніх фотографій і відеозаписів.

І нарешті, я б хотів віддати належну шану тим старанням, яких доклав покійний пан Мартін Гош, бажаючи прославити ім'я Оскара Шиндлера в усьому світі, і подякувати його вдові пані Люсіль Гейнс за участь у цьому проекті. Усі ці люди доклали зусиль до того, щоб приголомшлива історія Оскара Шиндлера уперше була увічнена у великому прозовому творі.

Том Кініллі

Список Шиндлера

Той, хто врятує одне життя, врятує цілий світ

Пролог

Осінь 1943 року

Одного вечора пізньої польської осені молодий чоловік у дорогому пальті поверх двобортного смокінга, у петлиці якого сяяла велика свастика (золото на чорній емалі), вийшов із фешенебельного житлового будинку по вулиці Страшевського, поблизу старого центру Кракова, і побачив, що на нього чекає водій, дихаючи паром біля прочинених дверей величезного блискучого – навіть у цій листопадовій сутіні – лімузіна «адлер».

– Обережно, гере Шиндлере, – сказав водій. – Бруківка обмерзла, як серце вдови!

Ця маленька передзимова сцена вже багато про що може сказати. Високий пан до кінця своїх днів носитиме двобортні піджаки, а що він є до певної міри інженером, то часто роз'їжджатиме на великих шикарних машинах. Цей німець, на той час впливова для німецької історії особа, завжди лишатиметься чоловіком того типу, до якого польський шофер може спокійно звертатися з незграбним дружнім жартом.

Але за таким простим зачином нам не розгледіти усієї історії. Адже це історія прагматичної перемоги добра над злом – причому перемоги реально вимірюваної, яка надається до статистичного підрахунку. Коли ви описуєте події, дивлячись із протилежної точки, з боку людозера, ведете лік передбачуваним і вимірюваним перемогам, які здобуває зло, – неважко бути мудрим, дивитися пронизливо і скося, утриматися від лицемірного пафосу. Неважко показати невідворотність, з якою зло охоплює все те, що можна назвати нерухомістю сюжету, хоча добро врешті збагатить твір деякими рухомими статками, такими як гідність і самопізнання. Фатальне людське зло – хліб оповідача, первородний гріх і амніотичні води історика. А от писати про чесноту – справа ризикована.

Та й слово «чеснота» – настільки небезпечне, що мусимо одразу пояснити: гер Оскар Шиндлер, який ризикував своїми шикарними черевиками на слизькій бруківці в елегантних старих кварталах Кракова, не був молодим чоловіком великих чеснот – принаймні в загальноприйнятому розумінні. У цьому місті він винаймав квартиру зі своєю коханкою-німкеню, одночасно підтримуючи тривалий роман зі своєю польською секретаркою. Його дружина Емілія вважала за краще залишитися вдома, у Моравії, хоча вряди-годи приїжджала навідати чоловіка до Польщі. Треба, проте, відзначити, що до всіх своїх жінок він ставився як люб'язний і щедрий коханець. Але в нормальну інтерпретацію поняття «чеснота» така поведінка все одно не вкладається.

До того ж він любив випити. Інколи він пив просто задля веселощів, інколи – зі знайомими бюрократами, есесівцями заради більш присутніх цілей. У нього була рідкісна здатність лишатися притомним, не втрачати голову, навіть випивши чимало. Але це знов-таки – якщо триматися вузького визначення моральності – в жодному разі не виправдовує гультяйства. І хоча добродійство гера Шиндлера документально підтверджено, неоднозначності йому надає те, що він працював у межах – чи то пак за рахунок – тої аморальної і дикої системи, яка наповнила Європу таборами з різними, але завжди нелюдськими умовами і створила принижену, замовчувану націю в'язнів. Тож, напевне, найкраще почати з делікатного питання химерної моральності гера Шиндлера і з тих місць і людей, до яких вона його привела.

У кінці вулиці Страшевського машина проїхала попід темною брилою замку Вавель, звідки юрист Ганс Франк, фаворит Націонал-соціалістичної партії, керував окупованою Польщею. Як і належить замкові велетня-людозера, жодне вікно не світилося. Ні гер Шиндлер, ні водій не озирнулися на вавельські вали, коли машина завершила на південний схід, до річки. На мості, що вів до Подгужа через Віслу, яка бралася кригою, вартові, що мали запобігати пересуванням партизанів та інших порушників комендантської години між Подгужем і Краковом, уже звикли до цієї машини, до обличчя гера Шиндлера,

до водієвого пасіршайну (дозволу на вільне пересування). Гер Шиндлер часто їздив через цей кордон: зі своєї фабрики (де також мав квартиру) до міста у справах або ж зі своєї квартири на Страшевського на свій завод у передмісті Заблоче. Звикли вони бачити його й поночі в офіційному чи напівофіційному вбранні, коли він прямував до когось у гості, на вечірку чи на побачення; можливо, як і сьогодні, він і раніше проминав їх дорогою до табору примусової праці Плашув, що за десять кілометрів від міста, куди вирушав на дружню вечерю до гауптштурмфюрера СС Амона Гьота, такого собі високопосадового гедоніста. Про гера Шиндлера ходила слава, що він не скупився на добрі напої, роблячи різдвяні подарунки, тож його машині було дозволено без особливої затримки проїхати через Подгуже.

Можна не сумніватися, що на цьому історичному етапі гер Шиндлер, хоч як любив смачно поїсти й випити, відчував скоріше гидливість, ніж радість, передчуваючи гостину в коменданта Гьота. Та й, по правді, посиденьки з Амоном завжди викликали в нього відразу. Проте антипатія, яку відчував гер Шиндлер, була особливого роду – давне, піднесене несприйняття, десь таке, з яким на середньовічних картинах праведники споглядають проклятих. Тож ця емоція скоріше лоскотала нерви Оскара, ніж пригнічувала його.

Поки «адлер» мчав понад трамвайними рейками через колишнє єврейське гетто, гер Шиндлер, умостившись на чорному шкіряному сидінні, як завжди, курих цигарку за цигаркою. Але палив він поважно, без поспіху. У його руках не відчувалося жодного напруження, кожен рух був вишуканим. Його манери були манерами людини, яка знає, звідки з'являться наступна цигарка і наступна пляшка коньяку. Тільки він міг би сказати, чи приклався до фляжки, проминаючи заніміле, чорне село Прокоцим, де в око впадав ешелон вагонів для перевезення худоби на львівській лінії – у тих вагонах могла бути піхота, в'язні, а то й – хоча малоімовірно – справді худоба.

За селом, приблизно у десяти кілометрах від центру міста, «адлер» повернув праворуч на вулицю, яка за іронією долі мала назву Єрусалимська. Ця морозяна ніч загострювала кожен обрис, і гер Шиндлер розгледів під горою спочатку зруйновану синагогу, потім убогі силуети місця, яке в ті дні правило за Єрусалим, – табір примусової праці Плашув, барачне містечко, де мешкали двадцять тисяч наляканих євреїв. Сторожа біля воріт – українці й вояки СС – ввічливо привіталася з гером Шиндлером, адже він їм був знайомий не менше, ніж солдатам на мості.

Біля будівлі адміністрації «адлер» попрямував табірною дорогою, викладеною єврейськими могиляними плитами. Це місце ще два роки тому було єврейським цвинтарем. Комендант Гьот, вважаючи себе великим поетом, у плануванні табору вдавався до будь-яких метафор, що спадали йому на думку. Ця метафора розбитого могиляного каміння тяглася через весь табір, ділячи його надвое, але не продовжувалася на схід до вілли самого коменданта.

Праворуч, за бараками охорони, стояв колишній єврейський морг. Здавалося, це місце проголошувало, що тут усі смерті є природним зношуванням і що всіх покійників уже приготовано до похорону. По суті, в моргу нині були стайні коменданта. Хоча гер Шиндлер уже звик до цього видовища, він цілком міг іронічно гмикнути, побачивши це знову. Можна припустити, що той, хто реагував на всі іронічні деталі нової Європи, приймав їх у себе, робив своїм вантажем. Але гер Шиндлер мав неабияку силу нести отакі вантажі.

В'язень на ім'я Польдек Пфедферберг також цього вечора йшов на віллу до коменданта. Лісек, дев'ятнадцятирічний ординарець Гьота, прийшов у барак до Пфедферберга з перепустками, підписаними в молодшого офіцера СС. Ординарця непокоїла незмивна смуга по краю комендантської ванни, і Лісек боявся, що комендант Гьот його поб'є, якщо побачить таке неподобство

перед ранковим купанням. Пфефферберг, який учив Лісека в школі на Подгужі, нині працював у табірному гаражі й мав доступ до розчинників. Тож вони удвох пішли до гаража по щітку і банку очищувальної рідини. Наближатися до вілли коменданта завжди було непевною справою, зате на віллі можна було отримати їжу з рук Гелени Гірш, служниці-єврейки, яку Гьот часто бив. Ця великодушна дівчина також була ученицею Пфефферберга.

Коли «адлер» гера Шиндлера був іще за сотню метрів до вілли, загавкали пси: німецький дог, вовкодав та інші, яких Амон тримав на своїй псарні поза віллою. Сама ж вілла була квадратна в плані, з мезоніном. Верхні вікна виходили на балкон. Будинок оточувала тераса з балюстрадою. Амон Гьот полюбляв сидіти надворі влітку. Від часу приїзду до Плашува він погладшав. Наступного літа з нього буде товстий сонцепоклонник. Але у цій своєрідній версії Єрусалима з нього ніхто не сміятиметься.

Цього вечора біля дверей чергував унтершарфюрер (сержант) СС у білих рукавичках. Він віддав честь і пропустив гера Шиндлера в будинок. У передпокої ординарець-українець Іван узяв у гера Шиндлера пальто і капелюх. Шиндлер хлопнув себе по нагрудній кишені костюму, перевіряючи, чи на місці подарунок для господаря – позолочений портсигар, придбаний на чорному ринку. Амон добряче заробляв на стороні, тож для нього була б образою річ дешевша, ніж позолочена.

Біля подвійних дверей до ідальні грали брати Роснери: Генрі на скрипці, Лео на акордеоні. На вимогу Гьота вони скинули заляпані фарбою малярські роби, в яких працювали вдень, і вбралися у вечірній одяг, який для таких нагод тримали в бараках. Оскар Шиндлер знав, що, хоча комендант був у захваті від їхньої музики, їм завжди нелегко гралося на цій віллі. Музиканти занадто зблизька бачили Амона. Вони знали його непередбачуваність і схильність до розправи на місці. Вони грали старанно й плекали надію, що їхня музика не викличе в нього раптового, незбагненного нападу гніву.

Цієї ночі за столом у Гьота мало сидіти семеро чоловіків. Крім Шиндлера і господаря серед гостей були Юліан Шернер, очільник СС у краківському генерал-губернаторстві, і Рольф Чурда, голова краківського відділу СД, колишньої Служби безпеки Гейдріха. Шернер мав звання оберфюрера (в СС прибузний відповідник полковника); Чурда ж був оберштурмбанфюрером (аналог підполковника). Сам Гьот був у званні гауптштурмфюрера, тобто капітана. Шернер і Чурда були найпочеснішими гостями, адже цей табір був їм підпорядкований. Вони були старшими за коменданта Гьота, якому не так давно минуло тридцять, а Шернер – шеф поліції СС – зі своєю лисиною, повнотою та окулярами взагалі мав вигляд літньої людини. Але й при цьому, з огляду на далекий від помірності спосіб життя його протеже, різниця у віці між ним і Амоном не здавалася такою вже великою.

Найстаршим у компанії був гер Франц Бош, ветеран Першої світової війни, начальник усіляких майстерень – законних і незаконних – у таборі Плашув. Він був «економічним радником» Юліана Шернера і мав у місті ділові інтереси.

Оскар зневажав Боша й обох поліцаїв – і Шернера, і Чурду. Проте мав заручитися їхньою підтримкою заради того, щоб його особливий завод на Заблочі мав право на існування, – тож регулярно надсилав їм подарунки. Де в чому поділяли почуття Шиндлера лише двоє гостей – Юліус Мадріч, господар фабрики з пошиття уніформи у таборі Плашув, і управитель Мадріча Раймунд Тіч. Мадріч був десь на рік молодший від Оскара і гера коменданта Гьота. Це був чоловік підприємливий, але гуманний, і якщо він просив узаконити існування своєї прибуткової фабрики на території табору, то разом із тим вимагав, щоб майже чотири тисячі в'язнів, яких він найняв, у жодному разі не потрапили в машину смерті. Управитель Раймунд Тіч, віком

трохи за сорок, худенький мовчазний чоловічок, схильний іти з гостини рано, таємно провозив у вантажівках харчі для своїх в'язнів-працівників (за таку діяльність йому міг світити фатальний строк в есесівській в'язниці на вулиці Монтелюпі або ж в Аушвіці) і поділяв думку Мадріча.

Отакий гурт регулярно збирався на віллі гера коменданта Гьота.

Чотири жінки в дорогих сукнях і з вигадливими зачісками, які сиділи поряд із чоловіками, були молодші за будь-кого з них. То були висококласні повії з Кракова – польки й німкені. Деякі з них також були тут нерідкісними гостями. Їхня кількість створювала можливість джентльменського вибору для двох боездатних офіцерів. Коханка Гьота, німкеня Майола, зазвичай залишалася на своїй квартирі в місті під час таких бенкетів Амона. Вона ставилася до Гьотових вечірок як до суто чоловічих гулянок, занадто брутальних для її чутливої натури.

Без сумніву, поліцаї з комендантом на свій лад симпатизували Оскару. Щоправда, щось у ньому було дивнувате. Мабуть, вони були схильні вважати, що справа тут у походженні. Шиндлер був судетським німцем: таким провінціалом, як арканзасець для мангеттенця чи ліверпульець для уродженця Кембріджа. За деякими ознаками він був не зовсім нормальний, зате платив добре, знав, де взяти дефіцитний товар, умів пити й мав неквапливе, грубувате почуття гумору. Такого чоловіка вітають усмішкою і кивком через кімнату, але немає жодної розумної потреби підскакувати з місця чи галасувати, побачивши його.

Скоріш за все, есесівці помітили, що прийшов Шиндлер, за трепетом серед панночок. Тогочасні знайомці Оскара згадують його легку магнетичну привабливість, яка особливо сильно діяла на жінок, у яких він мав незмінний, навіть непристойний успіх. Два поліцейські начальники – Чурда і Шернер – тепер, мабуть, звертали увагу на гера Шиндлера заради того, щоб втримати жіночу увагу. Гьот теж підійшов потиснути йому руку. Комендант був такого самого зросту, як Шиндлер; і цей атлетичний зріст створював враження ненормальної для такого молодого чоловіка повноти: неначе огрядність якимсь чином начепили поверх його статури. Проте обличчя Гьота було практично без жодного ганджу; тільки очі п'яно поблискували. Комендант без міри вживав місцеве бренді.

Щоправда, до гера Боша, економічного генія Плашува й СС, йому було далеко. Той мав синій ніс: весь кисень, який по праву належав судинам його обличчя, роками вигоряв у синьому спиртовому полум'ї. Шиндлер, киваючи Бошеві, уже знав, що той, як завжди, замовлятиме в нього товар.

– Вітаємо нашого промисловця! – протрубив Гьот, а тоді офіційно відрекомендував Оскара присутнім дамам.

Брати Роснери заграли щось зі Штрауса; погляд Генрі переходив зі струн до порожнього кутка кімнати, а Лео всміхався до клавіш акордеона.

Тепер гер Шиндлер знайомився з дамами. Цілуєчи їхні простягнуті ручки, Оскар дещо співчував оцим краківським трудівницям, знаючи, що пізніше на них чекає таке залицання, після якого лишатимуться синці й рубці. Але поки що гауптштурмфюрер Амон Гьот був іще не п'яним садистом, а зразковим віденським світським паном.

Розмова перед вечерею була цілком звичайна. Балакали про війну; шеф СД Чурда переконував високу німкеню, що війська надійно утримують Крим. Тим часом шеф СС Шернер розповідав іншій панночці, що одному обершарфюреру СС, славному хлопцеві, якого він знає ще від гамбурзьких часів, відірвало ноги, коли партизани кинули бомбу в ресторан у Ченстохові. Шиндлер говорив про фабричні справи з Мадрічем і Тічем. Цих трьох підприємців

поеднувала справжня дружба. Гер Шиндлер знав, що щупленький Тіч постачає незаконну кількість хліба з чорного ринку в'язням, які працюють на швацькій фабриці Мадріча, і що більшу частину коштів на це дає сам Мадріч. Це була елементарна людяність, адже прибутки в Польщі були такі великі, що, на думку Шиндлера, могли вдовольнити навіть найзахланнішого капіталіста й виправдати маленькі незаконні витрати на додатковий хліб. У випадку Шиндлера контракти з Rustungsinspektion – Інспекцією з озброєння, підрозділом, який оформлював клопотання й призначав контракти на виробництво усіляких товарів, яких потребувала німецька армія, – були настільки вигідні, що навіть перевершили той рівень успіху, якого він собі бажав в очах батька. На жаль, більш ні про кого, хто б так само закуповував для працівників хліб на чорному ринку, Мадріч, Тіч і Шиндлер не чули.

Приблизно перед тим, як Гьот мав погукати гостей до столу, гер Бош підійшов до Шиндлера, передбачувано взяв його під лікоть і повів за двері, коло яких грали Роснери, щоб під прикриттям бездоганної музики обговорити справи.

– Бачу, справи йдуть добре, – мовив Бош.

Шиндлер усміхнувся.

– Справді бачите, гер Бош?

– Авжеж, – відказав той.

Звісно, Бош міг читати офіційний бюлетень Головного комітету з озброєння, де оголошувалися контракти, підписані з фабрикою Шиндлера.

– Мені цікаво, – нахиливши голову, сказав Бош, – з огляду на сьогоднішній бум, спричинений, врешті-решт, нашим загальним успіхом на різних фронтах... Мені цікаво, чи не хотіли б ви зробити шляхетний жест. Просто невеличкий жест.

– Звичайно, – відповів Шиндлер.

До горла йому підступила легка нудота, як завжди, коли він розумів, що його хочуть використати, а водночас набігло якесь майже радісне відчуття. Контора шефа поліції Шернера двічі скористалася своїм впливом, щоб витягти Шиндлера з в'язниці. А поліція нині була б рада знову створити таку нагоду.

– Моя тітонька в Бремені потрапила під бомбардування, бідолашна старенька, – вів далі Бош. – Усе пропало! Двоспальне ліжко! Серванти – уся мейссенська порцеляна, посуд! Чи не могли б ви трохи поділитися з нею посудом? І, може, парочку каструльок – отих великих супниць, що у вас робляться на DEF?

«Deutsche Emailwaren Fabrik»[1 – «Німецька фабрика емалевих виробів» (нім.). (Тут і далі прим. пер., якщо не вказано інше.)] – це і була та сама справа, яка процвітала в Шиндлера. Німці скорочено називали її DEF, а поляки з євреями мали для неї іншу спрощену назву – «Емалія».

Гер Шиндлер сказав:

– Гадаю, це можна влаштувати. Ви б хотіли, щоб товар було передано безпосередньо їй чи через вас?

Бош навіть не всміхнувся.

- Через мене, Оскаре. Я б хотів додати від себе листівочку.

- Звичайно!

- Ну, то домовилися. Хай буде по шість дюжин усього - супових мисок, тарілок, кухлів для кави. І півдюжини отих каструль.

Гер Шиндлер, закинувши голову, широко, хоч і обережно, розсміявся. Але розмовляв люб'язно. Таким він і був. Він спокійно розкидався подарунками. Просто Бош, здається, щоразу переймався за котрогось свого родича, постраждалого від бомбардувань.

Оскар пробурмотів:

- Ваша тітонька тримає сиротинець?

Бош знову поглянув йому в очі: у цього п'яниці задніх думок не було.

- Вона не має засобів до існування. То зможе вимінити щось за зайвий посуд.

- Добре, скажу секретарці, хай подбає.

- Отій полячці? - спитав Бош. - Красуні?

- Атож, - погодився Шиндлер.

Бош спробував присвиснути, але, перебравши бренді, не зміг скласти до ладу губи й видав якесь глухе пирхання.

- Ваша дружина, - як чоловік чоловікові, промовив він, - напевне, свята.

- Так і є, - сухо погодився гер Шиндлер. Хай Бош просить скільки хоче посуду, а про його дружину просторікувати ні до чого.

- Ну скажіть, - мовив Бош, - як вам вдається зробити, щоб вона до вас не чіплялася? Вона ж, певне, знає... А ви, схоже, гарненько тримаєте її в рамках.

Тепер на лиці Шиндлера не залишилося й тіні гумору. Будь-хто міг прочитати на його обличчі неприкриту відразу. Він приглушено прогарчав зовсім не звичним голосом Оскара:

- Приватне життя не обговорюю.

- О, пробачте. Не хотів... - залопотів Бош. Він кинувся незв'язно перепрошувати.

Гер Шиндлер не так любив гера Боша, щоб пояснювати йому цієї важливої ночі, що контроль тут ні до чого, що матримоніальні негаразди мають причиною різницю темпераментів - аскетичного у фрау Шиндлер і гедоністичного в гера Шиндлера, які зійшлися до купи з власного бажання й усупереч мудрим порадам. Але Оскар гнівався на Боша навіть на глибшому рівні, ніж сам би міг визнати. Емілія була надзвичайно схожа на покійну матір Оскара, фрау Луїзу Шиндлер. Гер Шиндлер-старший покинув Луїзу в 1935 році. Тож Оскар нутром відчував, що, розпитуючи про їх із Емілією шлюб, Бош також принижує шлюб старших Шиндлерів.

Старий п'яниця й далі перепрошував. Бош, який мав шмат від кожного пирога в Кракові, тепер пітнів, боячись втратити свій посуд.

Гостей погукали до столу. Служниця принесла і подала суп із цибулі. Гості їли й розмовляли, брати Роснери грали, дещо наблизившись до столу, але так, щоб не заважати служниці й Іванові з Петром – українським ординарцем Гьота. Гер Шиндлер, сидючи між високою дівчиною, яку облюбував Шернер, і миловидою тендітною полькою, яка розмовляла німецькою, помітив, що обидві панночки уважно дивилися на служницю. Та була вбрана у звичайну форму покоївки – чорну сукенку з білим фартухом. Вона не мала ні жовтої зірки на рукаві, ні жовтої позначки на спині. Але, без сумніву, вона була єврейкою. А ще увагу жінок прикувало її лице. У нижній частині обличчя були помітні синці, і можна було подумати, що Гьотові дуже незручно демонструвати прислугу в такому стані перед гостями з Кракова. І жінки, і гер Шиндлер могли добре розгледіти і ці синці на обличчі, і ще більш страхітливу лілову пляму, яка час від часу проглядалася з-під комірця біля худой ключиці.

Проте Амон Гьот аж ніяк не збирався залишити служницю на задньому плані без пояснення ситуації. Навпаки, він розвернув до неї стілець і широким жестом вказав на неї товариству. Гер Шиндлер не бував у цьому домі вже півроку, але обізнані особи казали йому, що між Гьотом і цією дівчиною встановилися отакі збочені стосунки: у колі друзів він використовував її як тему для розмови. Лише під час візитів старших офіцерів з-за меж Кракова Гьот її нікому не показував.

– Пані та панове! – вигукнув він, як конферансьє в якому-небудь кабаре, з удавано п'яною інтонацією. – Дозвольте відрекомендувати вам Лену. Проживши в мене п'ять місяців, вона тепер добре готує й поводитьсь!

– Наскільки я бачу, – зауважила висока панночка, – вона була зіткнулася з кухонними меблями.

– І могла, сука, зіткнутися ще разок, – весело булькнув Гьот. – Так. Ще разок. Правда, Лено?

– Він із жінками суворий, – похвалився шеф СС своїй високій сусідці.

Може, Шернер нічого такого й не хотів сказати, адже він казав про жінок узагалі, не лише єврейок. Тільки тоді, коли Гьотові нагадували про національність Лени, він карав її додатково – чи то просто на очах у гостей, чи потім, коли друзі коменданта роз'їжджалися додому. Шернер, Гьотів начальник, міг би наказати тому припинити бити дівчину. Але це мало б негарну форму і затьмарило б веселощі дружньої вечірки на віллі Амона. Шернер приходив сюди не як начальство, а як друг, товариш, гуляка, поціновувач жінок. Амон був химерним типом, але таких вечірок більше ніхто влаштувати б не міг.

Тоді на столі з'явилися оселедці під соусом, потім свинячі ніжки, чудово приготовані й подані Леною. Вони пили важке червоне угорське вино до м'яса, тож брати Роснери перейшли на палкий чардаш, повітря в кімнаті поважчало, і всі офіцери поскидали кітелі. Далі точилися балачки про військові контракти. Мадріч, виробник уніформи, питав про свою фабрику в Тарнові. Чи вона теж так само добре працює за контрактом Інспекції з озброєння, як його плашувська фабрика? Мадріч звертався до Тіча, свого аскетичного управителя. У Гьота раптом став стурбований вигляд, наче він посеред вечері згадав про якусь термінову справу, що її слід було з'ясувати допіру по обіді і яка тепер кличе його з темряви кабінету.

Краків'янки нудьгували, і тендітна полька з блискучою помадою на губах – років чи то двадцяти, чи, може, вісімнадцяти – поклала руку на правий рукав гера Шиндлера й промурмотіла:

– Ви часом не солдат? Вам би так личила форма!

Усі, навіть Мадріч, захихотіли. Так, трохи Шиндлер попоходив у військовій формі, доки його демобілізували в 1940 році – частково через те, що його організаційні здібності були дуже важливими для воєнних дій. Проте гер Шиндлер мав такий вплив, що служба у вермахті йому ніколи не загрожувала. Мадріч розсміявся з виглядом знавця.

– Ви чули? – звернувся оберфюрер Шернер до всіх за столом. – Ця мила панночка подумала, що наш промисловець – солдат! Уявляєте – рядовий Шиндлер? Загорнувшись у ковдру, сьорбає суп із миски власного виробництва. Де-небудь у Харкові!

Уявити в такому вигляді елегантного, шикарного гера Шиндлера справді було кумедно, і він сам сміявся разом з усіма.

– Таке було, – почав Бош, намагаючись клацнути пальцями, – таке було з... як там отого, варшавського?

– Тьоббенс, – нагадав Гьот, зненацька оживившись. – З Тьоббенсом таке було. Майже.

Шеф СД Чурда підтвердив:

– А, точно. З Тьоббенсом таке ледь не сталося.

Тьоббенс був варшавським промисловцем. Більшим за Шиндлера чи Мадріча. Надзвичайно успішним.

– Гайні, – вів далі Чурда, маючи на увазі Генріха Гіммлера, – поїхав до Варшави і сказав там відповідальному за озброєння: вижени всіх жидів з фабрики Тьоббенса к дідьчій матері, а самого Тьоббенса – в армію і... і на фронт. Так, на фронт! А тоді Гайні сказав моему знайомому, який там, нагорі, працює: перевір усю його бухгалтерію з мікроскопом!

Тьоббенс ходив у фаворитах Інспекції з озброєння, яка щедро забезпечувала його контрактами, а він, зі свого боку, не скупився на подарунки. Тож Тьоббенса було врятовано завдяки протестам з боку Інспекції, поважно повідомив усім Шернер, а тоді, перекившись через свою тарілку, дуже помітно підморгнув Шиндлерові: «У Кракові такого ніколи не буде. Ми всі тебе занадто любимо».

І тут ні з того ні з сього, мабуть щоб продемонструвати ті теплі почуття, які присутні мали до підприємця гера Шиндлера, Гьот важко зіп'явся на ноги і підспівав без слів мелодії з «Мадам Баттерфляй», яку жваві брати Роснери виконували з таким старанням, як працює будь-який робітник фабрики, життя котрого висить на волосині, в гетто, доля якого також під загрозою.

На той час Пфєфферберг і ординарець Лісек були нагорі у ванній Гьота, відчищаючи оту вперту смугу. Їм було чути музику Роснерів, вибухи сміху, голоси. Унизу саме пили каву, а побита Лена принесла гостям тацю й без пригод повернулася на кухню.

Мадріч і Тіч швидко випили свою каву й відкланялися. Шиндлер готувався зробити те саме. Тендітна полька, здається, була проти, але цей будинок йому не підходив. У домі Гьота було дозволено все, але Оскар відчував, що його обізнаність у межах поведінки есесівців у Польщі кидала неприємне світло на кожне сказане тут слово, кожну випиту чарку, не кажучи вже про можливі інтимні стосунки. Навіть якщо повести дівчину нагору, неможливо

забути, що твоїми братами по насолоді є Шернер, Бош і Гьот, що вони – чи на сходах, чи у ванній, чи у спальні, – ймовірно, зараз роблять те саме. Гер Шиндлер, аж ніяк не чернець, радше був би ченцем, ніж мав жінку в Гьота.

Він через голову дівчини розмовляв із Шернером про військові справи, про польських бандитів, про те, що попереду важка зима. Щоб дівчина розуміла, що Шернер йому брат, а в брата він жінку нізаче не забиратиме. Проте, побажавши на добраніч, він поцілував їй руку. Він бачив, що Гьот у своїй сорочці з коротким рукавом залишає ідальню, бреде до сходів, підтримуваний однією з дівчат, яка сиділа біля нього за столом. Оскар перепросив і наздогнав коменданта. Він поклав Гьотові руку на плече. Той повернув голову й спробував сфокусуватися.

– Ой, – пробурмотів він. – Ти вже йдеш, Оскар?

– Мені час додому, – відповів Шиндлер. Удома на нього чекала Інґрід, коханка-німкеня.

– Ах ти ж жеребець! – сказав Гьот.

– Ну, до тебе мені далеко, – відповів Оскар.

– Та чого ж, я в цьому ділі взагалі олімпієць. Ми йдемо... а куди ми йдемо? – Він питально поглянув на свою супутницю, але відповів на запитання сам. – Ми йдемо на кухню перевірити, чи добре Лена мие посуд.

– Ні, – засміялася панночка, – не туди! – Вона розвернула Гьота до сходів. Це була така чесна жіноча солідарність – захистити оту нещасну побиту дівчинку на кухні.

Шиндлер спостерігав за цією парою, що нетвердо пнула сходами, – вайлуватим офіцером і худенькою дівчиною, яка його підтримувала. Гьот скидався на людину, яка проспить завтра не менш як до обіду, проте Оскару була відома дивовижна енергійність коменданта і те, як працював його внутрішній годинник. О третій ночі Гьот міг навіть надумати встати, щоб написати листа батькові у Відень. О сьомій, поспавши лише годину, він уже стоятиме на балконі з піхотною гвинтівкою, готовий стріляти в будь-якого повільного в'язня.

Коли Гьот і дівчина дійшли до першого сходового майданчика, Шиндлер обережно позадував коридором углиб будинку.

Пфефферберґ і Лісек зачули коменданта значно раніше, ніж очікували: він зайшов у свою спальню й щось белькотів своїй супутниці. Вони тихо зібрали своє приладдя, прокралися з ванни у спальню й постаралися непомітно вискочити в коридор. Гьот, який і далі перекривав їм шлях до відступу, здригнувся, бо, побачивши палицю від щітки, подумав, що у ванній сховалися вбивці. Коли ж вийшов Лісек і, затинаючись, почав пояснювати, до коменданта дійшло, що це всього-на-всього в'язні.

– Гере коменданте, – почав був Лісек, якого не без причини кинуло в холодний піт. – Дозвольте доповісти, ваша ванна не відмивалася...

– А, – відказав Амон, – то ти викликав спеціаліста. – Він кивнув хлопцеві. – Ходи-но сюди, любий.

Лісек зробив крок вперед – і тут же був збитий з ніг таким потужним ударом, що впав головою під ліжку. Амон знову покликав його, наче дівчину мали б розважити його ніжності щодо в'язнів. Юний Лісек підвівся й, заточуючись, побрів до коменданта по додачу. Коли хлопець устав другий

раз, Пфефферберг, досвідчений в'язень, уже чекав чого завгодно – аж до того, що виведуть у сад, де їх, врешті, матиме розстріляти Іван. Натомість комендант просто заревів на них, щоб забиралися геть, що вони миттю зробили.

Коли Пфефферберг за кілька днів почув, що Лісека застрелив Амон, то подумав, що це сталося й через оту історію з ванною. Насправді річ була зовсім в іншому: злочинном ординарця було те, що він запряг коня в коляску для гера Боша, не спитавши дозволу коменданта.

На кухні вілли служниця, яку насправді звали Гелена Гірш (Леною Гьот називав її через лінощі, як вона завжди казала), підвела очі й побачила у дверях одного з гостей. Вона відставила таріль із залишками м'яса і застигла в напруженій, уважній позі.

– Гере... – вона подивилася на його смокінг і замислилася, як же до нього звернутися, – гере директоре, я оце саме відкладала кістки для собак гера коменданта...

– Будь ласка, будь ласка, – промовив гер Шиндлер, – вам не треба доповідати мені, фройляйн Гірш.

Він обійшов стіл. Він, здається, навіть не збирався наблизитися до неї, але їй усе ж було лячно, чого він хоче. Хоча Амон полюбляв бити її, національність завжди рятувала від прямих домагань. Але деякі німці не так перебирали расою, як Амон.

Проте такого тону вона чути не звикла, навіть від тих офіцерів СС і сержантів, які заходили на кухню поскаржитися на Амона.

– Ви мене не знаєте? – спитав він, достоту як відомий футболіст чи скрипаль, гордість якого було ображено тим, що його не впізнали на вулиці. – Я – Шиндлер.

Лена кивнула.

– Гере директоре, – сказала вона, – звичайно, я чула... і ви тут бували й раніше. Пам'ятаю...

Він лагідно обійняв її. Він відчував, яка вона напружена, коли торкнувся її щоки губами.

– Це не такий поцілунок, – тихо промовив він. – Якщо вам треба знати, я вас поцілував, бо співчуваю.

Вона не стримала сліз. Гер директор Шиндлер міцно, по-східноєвропейськи, цмокнув її в лоба – так поляки прощаються на вокзалі. Вона побачила, що в нього теж сльози на очах.

– Цей поцілунок тобі від них... – Він махнув рукою, вказуючи кудись у п'ятьмю на те чесне людське плем'я, що спало на багатоповерхових нарах чи ховалося по лісах, на отих людей, яких вона, приймаючи удари гауптштурмфюрера Гьота, ніби затуляла собою.

Гер Шиндлер відпустив її й сунув руку в бічну кишеню, звідки дістав велику цукерку. По суті, вона теж видавалася чимось довоєнним.

– Сховайте де-небудь, – порадив він.

– У мене тут їжі не бракує, – відказала Гелена так, наче гордість не дозволяла зізнатися в тому, що вона голодує. Їжа її турбувала найменше.

Гелена розуміла, що живою з дому Амона не вийде – але аж ніяк не через голод.

– Якщо не схочете з'їсти, то обміняєте на щось, – відповів гер Шиндлер. – Та й чом би вам не спробувати трохи поправитися? – Він відступив назад і оглянув дівчину. – Мені про вас казав Іцхак Штерн.

– Гере Шиндлере... – пробурмотіла дівчина. Вона опустила голову і кілька секунд акуратно, ощадливо поплакала. – Гере Шиндлере, він любить мене бити на очах в отих жінок. Коли я працювала тут перший день, він мене побив за те, що я викинула кістки, які лишилися після їжі. Прийшов у підвал уночі і став питати, де вони. Йому, розумієте, для собак було треба. Тоді він мене й побив. Я йому сказала... Не знаю чому, зараз я вже такого не кажу. Я спитала: за що ви мене б'єте? А він: тепер – за те, що питаєш, за що я тебе б'ю!

Вона похитала головою і знизала плечима, немовби дорікаючи собі, що забагато сказала. Додати їй нічого не хотілося – вона не могла ділитися всією історією своїх покарань, періодичного потерпання від кулаків гауптштурмфюрера.

Гер Шиндлер схилювся до неї з довірою.

– У вас жахлива ситуація, Гелено, – звернувся він до дівчини.

– Та нехай, – відказала вона. – Я вже змирилася.

– Змирилися?

– Колись він мене пристрелить.

Шиндлер похитав головою, і Гелена подумала, що він безтурботно закличе її не втрачати надії. Раптово гарний костюм і доглянутість гера Шиндлера перетворилися на провокацію.

– Ради Бога, гере директоре, я ж розумію. Ми з малим Лісеком у понеділок були на даху, збивали лід. І побачили, як гер комендант вийшов з дому, спустився у двір просто під нами. І прямо на сходах витяг гвинтівку й застрелив жінку, яка йшла повз нього. Жінку з вузлом. Просто в горло. Просто жінку, яка кудись ішла. Розумієте? Ні товстішу, ні худішу, ні повільнішу, ні швидшу за будь-кого іншого. Не знаю, чому він так зробив. Що більше спостерігаєш гера коменданта, то краще розумієш: у нього немає якихось правил. Не можна собі сказати: якщо я робитиму отак, то я в безпеці...

Шиндлер стиснув її руку в долоні:

– Послухайте, любя моя фройляйн Гелено Гірш, попри все тут усе ж краще за Майданек чи Аушвіц. Якщо берегти своє здоров'я...

Вона сказала:

– Я гадала, на кухні коменданта буде легко. Коли мене перевели сюди з табірної кухні, інші дівчата мені заздрили.

Печальна усмішка розгорнулася на її губах.

Шиндлер заговорив голосніше. Він немовби виголошував закони фізики:

– Він вас не вб'є, бо ви занадто йому подобаєтеся, любя моя Гелено. Ви йому так подобаєтеся, що він навіть не чіпляє вам зірку. Він нікому не

хоче показувати, що йому подобається єврейка. Ту жінку він застрелив, бо вона нічого для нього не значила, вона була однією з багатьох, не ображала його і не радувала. Ви це розумієте. Але ви... це не є пристойно, Гелено. Але це життя.

Йй уже дехто казав таке – Лео Йон, заступник коменданта. Йон був унтерштурмфюрером СС (аналог молодшого лейтенанта). «Він тебе не вб'є, – казав він, – до самого кінця, Лено, бо ти приносиш йому дуже багато задоволення». В устах Йона ці слова звучали по-іншому. А гер Шиндлер просто прирікав її на болісне виживання.

Здається, гер директор побачив, яка вона вражена. Він пробурмотів якісь слова підтримки. Пообіцяв прийти знову. Він спробує витягти її звідси.

– Витягти? – спитала Гелена.

– Так, витягти з цієї вілли, – пояснив він, – на мою фабрику. Ви ж чули про мою фабрику. У мене фабрика емалевих виробів.

– А, так, – таким тоном дитина з міських нетрів говорила би про Рів'єру. – «Емалія» Шиндлера. Чула про неї.

– Бережіть своє здоров'я, – повторив Оскар. Здається, він розумів, що це – головне. Складалося враження, що в цих словах він спирався на своє знання подальших намірів Гімmlера, Франка.

– Гарзд, – погодилася Гелена.

Вона розвернулася до серванта з порцеляною і відсунула його від стіни – такої сили від худенької дівчини гер Шиндлер аж ніяк не очікував. Гелена витягла зі стіни за сервантом цеглину і вийняла звідти пачку грошей – окупаційні злоті.

– У мене сестричка на табірній кухні лишилася, – промовила вона. – Молодша. Я хочу, щоб ви використали ці гроші на те, щоб її викупити, якщо її матимуть саджати в ті вагони для худоби. Гадаю, ви про такі речі часто дізнаєтеся наперед.

– Я цим займуся, – сказав Шиндлер легко, зовсім не тоном серйозної обіцянки. – А скільки там?

– Чотири тисячі злотих.

Він легковажно взяв цю пачку, яку Гелена так берегла, і сунув у бічну кишеню. Там усе ж грошам безпечніше, ніж у ніші за Гьотовим сервантом.

Отак ризиковано й починається історія Оскара Шиндлера – з готичних фашистів, з гедонізму СС, з худенької побитої дівчини і з фантастичної фігури, поширеної приблизно настільки ж, як шльондра із золотим серцем, – хорошого німця.

З одного боку, Шиндлер заповзівся пізнати вповні обличчя цієї системи, жахливе обличчя під вуаллю бюрократичної пристойності. Він знав ще раніше, ніж більшість наважувалася собі уявити, що означає слово *Sonderbehandlung*, – буквально воно означає «особливе поводження», а насправді за ним стоять піраміди посинілих тіл у Белжці, Собіборі, Треблінці і в тому комплексі на захід від Кракова, який у поляків називали Освенцім-Бжезінка, а світу він більш відомий під німецькою назвою Аушвіц-Біркенау.

Але він ділокий, торгівець за своєю природою і ніколи не стане відверто плювати цій системі межі очі. Він уже зменшив оті піраміди, і, хоча він не знав, що протягом ближчих двох років вони зростуть у розмірі й чисельності та перевищать Маттергорн, він знає, що гора все ж здатна йти до Магомета. Хоча він і не може передбачити бюрократичні зміни, але гадає, що місце для праці євреїв і потреба в ній знайдуться завжди. Тому він, зайшовши до Гелени Гірш, так наголошував на здоров'ї. І він певен цього, і отам, у темному робочому таборі Плашув, безсонні євреї перевертаються з боку на бік і переконують себе, що жоден режим – і цьому є безліч свідчень – не може собі дозволити просто так нищити численний ресурс безкоштовної праці. Тільки тих, хто падає з ніг, харкає кров'ю, підхоплює дизентерію, відвозять до Аушвіцу. Гер Шиндлер і сам чув, як в'язні на Аппельпляці в таборі Плашув, встаючи до ранкової перевірки, тихо говорять: «Принаймні зі здоров'ям у мене ще гаразд», – таким тоном у нормальному житті про це говорять тільки літні люди.

Тож цього майже зимового вечора виходить, що гер Шиндлер уже і давно, і недавно працює на порятунок окремих людських життів. Підприємець зайшов далеко: він настільки порушив закони Райху, що заслужив уже кількаразове повішення, відсічення голови, ув'язнення в холодних бараках Аушвіцу чи Грьосс-Розену. Але він іще не знає, скільки це насправді буде коштувати. Хоча він Шиндлер і витратив грубі гроші, йому невідомо, скільки ще він матиме в це вкласти.

Не будемо приписувати цьому чоловікові віру й переконаність у перемозі настільки рано, тож ця історія й починається з простих, повсякденних добрих дій – поцілунку, лагідної розмови, шоколадки. Гелена Гірш уже не побачить своїх чотирьох тисяч – принаймні в тому вигляді, у якому їх можна взяти в руки й перелічити. Але й до сьогодні вона не ображається на легковажне поведіння Оскара з грошима.

Розділ 1

Бронетанкові дивізії генерала Зігмунда Ліста, рухаючись на північ із Судетів, узяли в лещата з двох флангів перлину Південної Польщі – славне місто Краків – 6 вересня 1939 року. І по їхніх свіжих слідах у це місто, яке на ближчі п'ять років буде в його руках, увійшов Оскар Шиндлер. Хоча за місяць він охолов до націонал-соціалізму, йому все одно було добре видно, що оцей Краків із залізничною розв'язкою і поки що скромною промисловістю має стати жвавим містом за нового режиму. Все, Оскар уже не буде продавцем. Тепер бути йому магнатом.

Не так просто сходу відшукати в родинній історії Оскара, звідки в нього взялося імпульсивне бажання рятувати людей. Він народився 28 квітня 1908 року в Австрійській імперії Франца-Йосифа, серед пагорбів Моравії, у провінції давньої австрійської землі. Його малою батьківщиною було промислове місто Цвіттау, куди якась добра комерційна нагода привела предків Шиндлера з Відня на початку XVI століття.

Гер Ганс Шиндлер, батько Оскара, схвалював імперський порядок, з культурної точки зору вважав себе австрійцем, розмовляв німецькою за столом, по телефону, під час ділових перемовин, у моменти ніжності. Проте коли у 1918 році гер Шиндлер і його сім'я виявилися громадянами Чехословацької Республіки Масарика і Бенеша, це, здається, не особливо засмутило старшого Шиндлера, а його на той час десятирічного сина – ще менше. Юного Гітлера, якщо вірити Гітлеру дорослому, навіть у дитинстві

мучив оцей розрив між містичною єдністю й політичною окремістю Австрії і Німеччини. Жоден подібний невроз позбавлення спадщини не отруював дитинство Оскара Шиндлера. Чехословацьчина була такою лісистою, неляканою, крихітною республікою, що її німецькомовні громадяни приймали свій статус меншості з гідністю, хай навіть криза й деякі дрібні вибрики уряду внесли певне напруження в їхні стосунки з державою.

Цвіттау, рідний край Оскара, являв собою запорошене вугільним пилом містечко біля південних схилів гірського масиву Єсеніки. Навколо нього деякі пагорби були частково сплюндровані промисловістю, а частково вкриті хвойним лісом – ялиці, сосни, ялини. З огляду на те, що в місті мешкала велика громада судетських німців, у ньому була німецька граматична школа, до якої ходив Оскар. Там він пройшов курс реальної гімназії, яка мала випускати інженерів – гірняків, механіків, цивільних, – тих, які добре вписувалися в промисловий пейзаж містечка. У самого гера Шиндлера був завод з виробництва сільськогосподарської техніки, і ця освіта готувала Оскара успадкувати батьків завод.

Шиндлери були католицькою сім'єю. Те саме можна сказати й про родину Амона Гьота, який на той час теж завершував свій курс із науки й готувався складати іспити на атестат зрілості у Відні. Оскарова мати Луїза була жінкою енергійно побожною, її одяг за тиждень просочувався пахощами ладану, що хмарами підіймався під час меси у церкві Святого Морица. Ганс Шиндлер був із тих чоловіків, які приводять жінку до релігії. Він любив коньяк, полюбляв сидіти в кав'ярнях. Пахощі його подиху, підігрітого бренді й добрим тютюном, і міцної приземленості линули від цього доброго монархіста – пана Ганса Шиндлера.

Його сім'я мешкала на сучасній віллі, оточеній садами, що відокремлювали місто від промислової частини. У сім'ї було двоє дітей – Оскар і його сестра Ельфріда. Проте свідчень, яким був побут цієї родини, не залишилося, хіба що найзагальніші. Наприклад, нам відомо, що фрау Шиндлер засмучувалася, що її син, як і батько, не був дуже побожним католиком.

Але дуже важким їхнє життя назвати не можна. У тих невеликих згадках про дитинство, які проскакували в Оскара, годі знайти щось темне. Сонце просвічує між ялинового гілля в садку. У закутках давнього літа досягають сливи. Якщо він частину червневого ранку проводить на службі Божій, то на віллу все ж великого почуття гріховності не приносить. Він сонячного дня виводить батькову машину з гаража і порпається в її моторі. Або ж сидить на ганку і возиться з карбюратором мотоцикла, який збирає.

Оскар товаришував з кількома єврейськими хлопцями середнього достатку, чий батьки відправили їх до німецької граматичної школи. Ці діти не нагадували сільських ашкеназі – химерних, ортодоксальних, – говорили вони не лише ідишем і були дітьми єврейських ділків, не дуже перейнятих старими звичаями. На Ганацькій рівнині, коло Бескидів, у подібній єврейській сім'ї народився Зигмунд Фрейд – не так уже задовго до часу, коли в поважній німецькій родині у Цвіттау з'явився на світ сам Ганс Шиндлер.

Здається, пізнішій історії Оскара має передувати якась пригода з дитинства. Мабуть, колись Оскар, ідучи додому зі школи, захистив від хуліганів якогось єврейського хлопчика. Цього цілком могло й не бути, та й добре, що ми не знаємо напевне, бо інакше це було б банально. Та й один юний єврей, якому Оскар не дав розквасити носа, все ж нічого не доводить. Адже й сам Гімmlер потім нарікатиме у промові до однієї зі своїх айнзацгруп, що в кожного німця є товариш-єврей:

– Єврейський народ має бути знищений! – стверджує кожен член Партії. Так, такою є наша програма: усунення, знищення євреїв – ми цим займемося. – А

потім вони всі починають топтатися на місці, усі ці вісімдесят мільйонів достойних німців, і в кожного з них є свій хороший єврей. Усі решта, – вони свині, звичайно, так, а ото – Єдиний Єврей...

Спробувавши все ж пошукати в тіні Гіммлера якогось коріння пізніших добродійств Оскара, знаходимо сусіда Шиндлерів, ліберального рабина доктора Фелікса Кантора. Раббі Кантор був учнем Авраама Гайгера, німецького лібералізатора юдаїзму, який стверджував, що зовсім не зле і навіть добре бути не лише євреєм, а й німцем. Раббі Кантор не був твердолюбим провінційним ученим. Він одягався за сучасною модою і розмовляв німецькою вдома. Місце, куди він ходив для молитви, доктор Кантор називав храмом, а не на старий лад синагогою. До його храму ходили єврейські лікарі, інженери і власники текстильних фабрик у Цвіттау. Приїжджаючи до інших місць, вони розповідали там іншим підприємцям: «Наш ребе доктор Кантор – він пише статті не лише до єврейських журналів у Празі і Брно, а й для щоденних газет!»

Два сини ребе Кантора ходили до тієї самої школи, що й син його сусіда Шиндлера. Обидва хлопці були достатньо розумні, щоб врешті-решт мати змогу стати рідкісними професорами-євреями в німецькому Празькому університеті. Ці стрижені під іжачка німецькомовні вундеркінди бігали наввипередки в коротких штанцях навколо літніх садів. Бігали професорчуки, бігали й малі Шиндлери, ганялися одне за одним. А Кантор поглядав, як вони вискакують з-за живоплоту й знову ховаються, і, мабуть, думав, що слова Гайгера, Гретца, Лазаруса і всіх отих німецько-єврейських лібералів XIX століття справджуються. Ми живемо як освічені люди, з нами вітаються німецькомовні сусіди – пан Шиндлер при нас навіть відпускає ехидні зауваження про чеських урядовців. Ми – і світські вчені, і мудрі тлумачі Талмуду. Ми належимо і XX століттю, і прадавньому роду-племені. Ми нікого не ображаємо, і нас ніхто не ображає.

Згодом, у середині 1930-х років, рабин перегляне цю оптимістичну точку зору і вирішить, що його сини врешті-решт не зможуть відкупитися від націонал-соціалістів ступенем із німецької мови – що в новітній техніці чи світській науці не можна єврею знайти прихист, та й сам рабин як біологічний вид не буде прийнятним для німецьких законодавців. У 1936 році Кантори всією сім'єю переїдуть до Бельгії. Відтоді Шиндлери про них не чули.

Раса, кров, земля мало важили для юного Оскара. Він був із тих хлопців, для яких найпривабливішою моделлю Всесвіту був мотоцикл. І його батько – механік за вдачею – як видається, підтримував синове захоплення шаленими машинами. В останньому класі школи Оскар ганяв навколо Цвіттау на червоному «галлоні», двигун п'ятсот кубічних сантиметрів. Шкільний приятель Оскара Ервін Трагач із невимовною тугою дивився, як червоний «галлоні» з дирчанням носиться вулицями містечка і привертає увагу тих, хто прогулюється на площі. Як і Канторові розумники, мотоцикл також був дивом – єдиний «галлоні» на весь Цвіттау, – не тільки єдиний італійський «галлоні» на п'ятсот кубиків у Моравії, а й, можливо, єдина така машина на всю Чехословаччину.

Навесні 1928 року, в останні місяці юності Оскара, перед тим літом, коли він закохається й вирішить одружитися, він виїхав на площу містечка на «мото-гуччі» з об'ємом двигуна двісті п'ятдесят кубічних сантиметрів – таких «мото-гуччі» було лише чотири на всю Європу поза Італією, і то вони належали мотогогонщикам міжнародного класу – Гісслеру, Гансу Вінклеру, угорцеві Йоо і Полу Колачковському. Були, мабуть, такі містяни, які, похитавши головою, казали, що гер Шиндлер геть розбалував сина.

Але це було наймиліше і найцотливіше літо Оскара. Аполітичний хлопчина у вузькому шкіряному шоломі заводив мотор свого «мото-гуччі» у перегонах з

місцевими фабричними командами на пагорбах Моравії, дитина із сім'ї, у якій верх політичної витонченості – поставити свічку за Франца-Йосифа. Ген за соснами, за поворотом уже маячить неоднозначний шлюб, економічне баговиння, сімнадцять років фатальної політики. Але на лиці мотоцикліста немає ані тіні знання про це, він просто мружиться від вітру в лице гримасою гонщика, який – тому що він новачок, тому що він не професіонал, бо всі його рекорди ще не поставлені, – готовий платити за успіх більшу ціну, ніж старі, спеці, котрі мають боротись із часом.

Його перші перегони були в травні – пагорбами з Брно до Собеслава. То було висококласне змагання, тож принаймні та дорога цяцька, яку подарував синові заможний гер Ганс Шиндлер, не припадала порохом у гаражі. Він прийшов третім на своєму «мото-гуччі» за двома «терро», прискореними англійськими блекбернівськими моторами.

На наступний тур він поїхав далі від дому, на автодром Альтфатер на пагорбах біля саксонського кордону. Німецький чемпіон на машині з двомастами п'ятдесятьма кубічними сантиметрами, Вальфрід Вінклер брав участь у цьому змаганні, як і ветеран Курт Генкельманн на «DKW» із водним охолодженням. Зібралися всі саксонські професіонали – Горовіц, Кохер, Клівар; тут були чорні «терро-блекберни», трохи «ковентрі іглів». Було й три «мото-гуччі» разом із Шиндлеровим, а ще важка артилерія класу триста п'ятдесят кубічних сантиметрів і команда «BMW» п'ятсот кубічних сантиметрів.

Для Оскара це був, можна сказати, найкращий, найчистіший день. Хлопець ішов урівень із лідерами на перших колах і дивився, що з того вийде. За годину Вінклер, Генкельманн і Оскар залишили саксонців позаду, а решта «мото-гуччі» зійшли з дистанції через технічні проблеми. За два кола до фінішу, як видавалося Оскарові, він обігнав Вінклера і, напевно, відчув, так само однозначно, як гудрон унизу і пролітання сосон з боків, свою неминучу кар'єру гонщика фабричної команди і те шалене життя, сповнене подорожей, яке вона дозволить йому вести. На останньому, як йому гадалося, колі Оскар обігнав Генкельманна й обидва «DKW», перетнув пряму і збавив швидкість. Напевне, офіційні особи подали якийсь оманливий знак, бо натовпу також здавалося, що перегони закінчено. Доки Оскар зрозумів, що це не так – що він припустився якоїсь аматорської помилки, – Вальфрід Вінклер і Міта Виходіл обігнали його, і навіть втомлений Генкельманн зміг посунути його з третього місця.

Удома Оскара зустріли радісно. Якби не технічна заминка, він би переміг чемпіонів Європи.

Трагач підозрював, що причини, з яких Оскар залишив перегони, були економічними. Це схоже на правду. Адже того літа, після лише шістьох тижнів залицання, Оскар поспіхом побрався з селянською дочкою, внаслідок чого втратив прихильність батька, в якого й працював.

Дівчина, з якою він одружився, походила з ганацького села на схід від Цвіттау. Вона вивчилась у монастирській школі й мала ту стриманість, яка захоплювала Оскара в матері. Батько нареченої, вдівець, був не селяк, а шляхетний фермер. Під час Тридцятилітньої війни австрійські предки нареченої Оскара пережили періодичні військові кампанії і голодні часи, які раз у раз прокочувалися цим благодатним краєм. Через триста років, у нову, ризиковану еру, їхня дочка необачно пішла до шлюбу з хлопчиськом із Цвіттау. Її батько це не схвалював так само рішуче, як і Оскарів.

Гансові це не подобалося, бо він бачив, що Оскар один в один повторює його власний нещасливий шлюб. Чуттєвий чоловік, юнак дикуватої вдачі – занадто рано він шукає такого собі спокою біля цієї граційної, цнотливої, схожої на черницю дівчини. Оскар зустрів Емілію на вечірці у Цвіттау.

Вона прийшла в гості до друзів із села Альт-Мольштайн. Оскар, звичайно, знав це місце – він там продавав трактори.

Коли про майбутній шлюб оголосили у парафіяльних церквах Цвіттау, дехто гадав, що ці наречені настільки не пара, що їхнє весілля пояснюється якимись зовсім не любовними причинами. Можливо, навіть цього літа завод сільськогосподарської техніки Шиндлера переживав важкі часи, бо був обладнаний для виробництва парових тракторів, які у фермерів уже виходили з моди. Оскар вкладав більшу частину своєї платні назад у виробництво, а тепер (разом із Емілією) прийшов посаг у півмільйона рейхсмарок – чесний і помітний шматочок капіталу за будь-чиими мірками. Щоправда, підозри плиткарів ні на чому не ґрунтувалися, бо того літа Оскар був нестямно закоханий. А оскільки батько Емілії не мав жодних підстав вірити, що Оскар стане поважнішим і з нього вийде гарний сім'янин, у дійсності за Емілією було дано лише частину тих півмільйона.

Емілія сама була рада втекти з того сонного Альт-Мольштайну, пішовши за красеня Оскара Шиндлера. Найближчим другом її батька був занудний парафіяльний священик, і Емілія росла, розливаючи йому з батьком чай і слухаючи їхні наївні балачки про політику й теологію. Якщо все ж хочеться пошукати значних єврейських зв'язків, трохи їх було в дівуванні Емілії – сільський лікар, який лікував її бабусю, і Ріта, внучка крамаря Реіфа. Під час одного з візитів на ферму священик сказав татові Емілії, що в принципі недобре католицькій дитині дружити з юдеями. З майже фізіологічної підліткової впертості Емілія опиралася священниковому присуду. Дружба з Рітою Реіф доживе до того дня 1942 року, коли місцева нацистська влада стратить Ріту перед крамницею.

Після весілля Оскар і Емілія оселилися на квартирі в Цвіттау. Оскарові 30-ті роки здавалися просто епілогом до його відомої помилки на автодромі Альтфатер улітку 1928 року. Він відслужив у чехословацькій армії і, хоча вона дала йому можливість водити вантажівки, зрозумів, що терпіти не може військового життя – не через пацифізм, а через його незручність. Повернувшись додому, до Цвіттау, він вечорами лишав Емілію саму, а натомість допізна засиджувався в кав'ярнях, спілкуючись із дівчатами і не граційними, і не схожими на черниць. Родинна справа збанкрутувала у 1935 році, і того самого року батько пішов від фрау Луізи Шиндлер і став жити у власній квартирі. Оскар зненавидів його за це і ходив пити чай до своїх тіток, засуджуючи Ганса в розмові з ними, і навіть у кафе заводив розмову про те, що його батько зрадив хорошу жінку. Здається, він зовсім не помічав, що його власний непевний шлюб разюче схожий на зруйнований шлюб його батьків.

Через добрі ділові контакти, життєрадісність, хист до торгівлі і вміння пити Оскар отримав роботу навіть посеред Депресії, ставши відповідальним за продажі в «Моравській електротехніці». Головна контора цієї компанії розташовувалась у Брно, похмурому провінційному центрі, – і Оскар часто їздив туди-сюди між Брно і Цвіттау. Йому подобалося таке мандрівне життя. Воно було половиною тієї долі, яку він обіцяв собі, коли обганяв Вінклера на Альтфатері.

Коли померла мати, він швидко помчав до Цвіттау на похорон і стояв там поряд зі своїми тітками, сестрою Ельфрідою, дружиною Емілією по один бік могили, а зрадник Ганс стояв сам – якщо не рахувати, звичайно, парафіяльного священика – у головах покійниці. Смерть Луізи освятила ворожнечу між Оскаром і Гансом. Оскар не міг цього бачити – таке доступне тільки жіночому оку, – але вони, Ганс і Оскар, по суті, були братами, яких випадково роз'єднало батьківство.

На момент того похорону Оскар уже причепив на лацкан свастику – емблему Судетської німецької партії Конрада Генлайна. Ні Емілії, ні тітонькам це не подобалося, але вони й не сприймали партійність Оскара надто серйозно – такий аксесуар цього сезону був у моді серед молодих судетських німців. Тільки соціал-демократи і комуністи не носили такого значка й не записувалися до партії Генлайна, і хіба Бог знає, чого Оскар пішов не в комуністи й не в соціал-демократи. Оскар був торгівцем. За інших рівних умов, якщо прийти до німецької компанії з отаким значком, – замовлення отримувалося.

Проте навіть жваво фіксуючи замовлення у своєму записнику, Оскар також – у місяці перед тим, як німецькі дивізії увійшли до Судетів у 1938 році, – відчув своєрідний потужний історичний зсув і разом з тим – неймовірну спокусу долучитися до нього. Хоч із яких причин пристав він до Генлайна, але видається, що невдовзі по тому, як німецькі дивізії увійшли до Моравії, він розчарувався в націонал-соціалізмі – так само швидко й докорінно, як і у власному шлюбі після весілля. Здається, він очікував, що завоювники дозволять заснувати яку-небудь братню Судетську республіку. Згодом він скаже, що вжахнувся, побачивши, як новий режим залякує чеське населення, захоплює власність чехів. Перші задокументовані бунтівні дії Оскара припадають на самий початок світового конфлікту, який тоді насувався, і немає підстав сумніватися, що Протекторат Богемія і Моравія, проголошений Гітлером у замку Градчани у березні 1939-го, вразив Шиндлера першими ознаками тиранії.

До того ж двоє людей, чия думку він найбільше поважав, – Емілія і зчужілий батько – не були в захваті від великої години тевтонців і стверджували, що Гітлер не зможе перемогти. Їхні думки були доволі прості, але жодна з них не підходила Оскарові. Емілія вважала, що цей чоловік просто буде покараний за те, що виставляє себе Богом. Гер Шиндлер-старший, як Оскарові переказувала одна з тіток, спирався на основні історичні принципи. Якраз за Брно текла та сама річка, над якою Наполеон виграв битву при Аустерліці. І чим же закінчив цей переможний Наполеон? Став ніким, саджав картоплю на острові посеред Атлантики. От і на цього чекає те саме. Доля, казав гер Шиндлер, – це не мотузка без кінця. Це гумка. Що далі ти пнешся вперед, то з більшою силою тебе відкине назад. Цієї мудрості пана Ганса Шиндлера навчили життя, невдалий шлюб і економічна криза.

Але, можливо, його син Оскар іще не був таким уже очевидним ворогом нового порядку. Одного вечора тої осені молодий гер Шиндлер завітав на вечірку до санаторію на пагорбах за Остравою, неподалік польського кордону. Запрошувала директорка санаторію, клієнтка й подруга, яку Оскар зустрів у дорозі. Вона познайомила його з представницької зовнішності німцем на ім'я Ебергард Гебауер. Вони погомоніли про справи і про те, що далі робитимуть Франція, Британія і Росія. Тоді, взявши пляшку, пішли в окрему кімнату, щоб, як запропонував Гебауер, поговорити там відкритіше. Там Гебауер назвався офіцером розвідки – абверу адмірала Канаріса – і запропонував Оскару за чаркою можливість працювати на Іноземний відділ абверу. Оскар мав зв'язки за кордоном у Польщі, на Галичині й у Верхній Сілезії. Чи погодиться він надавати абверу військові розвіддані з цих країв? Гебауер сказав, що знає від подруги, яка їх запросила, що Оскар розумний і товариський. Цими талантами він міг би щось узяти не лише зі своїх власних спостережень за промисловими і військовими спорудами у цьому регіоні, а й зі спостережень будь-кого з польських німців, кого йому вдасться завербувати в ресторанах, барах чи на ділових зустрічах.

Знов-таки, ті, хто схильний виправдовувати молодого Оскара, сказали б, що він погодився працювати на Канаріса, бо, як агент розвідки, не мав потрапити до армії. У тому полягала значна частина привабливості такої пропозиції. Але, напевне, він також вважав, що німецьке вторгнення до

Польщі було виправдане. Так само як і стрункий офіцер, який випивав разом із ним, сидючи на ліжку, він, мабуть, іще підтримував національну справу, хоча її організація йому була не до вподоби. Для Оскара Гебауер, можливо, мав певну моральну привабливість, бо він і його колеги з розвідки вважали себе пристойною християнською елітою. Це не втримувало їх від планування військового вторгнення до Польщі, та давало підстави зневажати Гітлера й СС, що з ними, самовпевнено гадала ця еліта, вони боролися за контроль над душею Німеччини.

Пізніше зовсім інша організація, яка збирала розвіддані, вважатиме рапорти Шиндлера повними й гідними похвали. Під час своїх польських поїздок від абверу він продемонстрував дар чарівності добувати новини, особливо у світських обставинах – під час застілля, за коктейлем. Ми не знаємо точно, що і наскільки важливе знаходив він для Гебауера й Канаріса, але йому дуже сподобався Краків, який, хоч і не великий промисловий центр, виявився витонченим середньовічним містом, оточеним металоплавильними та хімічними заводами, текстильними фабриками.

А якщо говорити про немоторизоване Військо Польське, то всі його секрети були як на долоні.

Розділ 2

Наприкінці жовтня 1939 року двоє молодих німецьких сержантів увійшли до зали «Й. С. Бухгайстера і компанії» на Страдомській вулиці у Кракові і стали вимагати кілька рулонів дорогої тканини, щоб відправити додому. Працівник-еврей із жовтою нашивкою-зіркою на грудях пояснив, що компанія Бухгайстера не продає тканину фізичним особам, а постачає її на фабрики й до роздрібних торговців. Солдати не згодилися. Коли дійшло до сплати, вони пустотливо виклали на касу баварську банкноту 1858 року і німецький окупаційний папірець 1914 року. «Чудова валюта!» – сказав один із них бухгалтерові-еврею. То були молоді здорові хлопці, які все літо провели на маневрах, ранньої осені здобули легку перемогу, а тоді – всю можливу свободу завойовників у гарному місті. Бухгалтер погодився на таку транзакцію – і вони залишили крамницю ще до того, як ім вибили чек на апараті.

Пізніше того самого дня молодий головний бухгалтер – німець, офіційна особа, призначена установою, красиво названою «Східне агентство опіки», завітав до зали, щоб перейняти керівництво єврейськими торговельними справами. То був один із двох німецьких посадовців, приписаний до Бухгайстера. Першим був Зепп Ауге, начальник, неамбіційний старший чоловік, а другим був цей молодий жвавий ділок. Молодший переглянув записи і касу. Узяв валюту, яка не мала цінності. Що вони означають, оці опереткові гроші?

Бухгалтер-еврей розповів, як усе було; головний звинуватив його в підміні старими банкнотами злотих. Ще трохи згодом того самого дня, нагорі, на складах Бухгайстера молодий ділок доповів про це Зеппові Ауге і сказав, що слід зв'язатися з поліцією.

Герр Ауге і молодий ділок обидва знали, що така дія призведе до ув'язнення бухгалтера в тюрмі СС на вулиці Монтелюпі. Молодий вважав, що це дасть блискучий приклад для решти євреїв, що працюють у Бухгайстера. Проте Ауге ця ідея засмутила, бо в нього була власна важка таємниця: його бабуся була єврейкою, але ніхто ще про це не дізнався.

Ауе відправив кур'єра з листом до справжнього головного бухгалтера компанії, польського єврея Іцхака Штерна, котрий саме лежав удома з грипом. Ауе був посадовцем, призначеним із політичних причин, і практично не мав бухгалтерського досвіду. Він хотів, щоб Штерн прийшов до контори й дав раду цій безвихідній ситуації з рулонами льону. І щойно він відіслав лист до Штерна на Подгуже, як у контору зайшла секретарка й оголосила, що за дверима його чекає гер Оскар Шиндлер і заявляє, що в нього призначена зустріч. Ауе вийшов до зали і побачив: там мирно кутив високий молодий чоловік, спокійний, як великий пес. Ці двоє бачилися на вечірці напередодні. Оскар був у товаристві судетської німкені на ім'я Інґрід, тройгендера, тобто відповідальної за діяльність єврейської компанії, яка займалася залізними виробами, – на тій самій посаді, що й Ауе в Бухгайстера. Вони були блискучою парою, Інґрід і Оскар, – щиро закохані, стильні, з купою друзів в абвері.

Гер Шиндлер міркував про кар'єру в Кракові.

– Текстиль? – запропонував Ауе. – Це ж не лише уніформи. Внутрішній ринок Польщі сам по собі достатньо великий, і на ньому така інфляція, що зможемо всі на ньому заробити. Хочеш, заходь поглянь на контору Бухгайстера, – запропонував він Оскарові, ще не знаючи, що пожалкує про свою п'яну товариськість о другій годині наступного дня.

Шиндлер помітив, що гер Ауе, схоже, сам уже не дуже радий, що його запросив.

– Ну, якщо зараз незручно, гере тройгендере... – почав Оскар.

Гер Ауе сказав, мовляв, ні, звичайно, зручно, – і повів Шиндлера складами і через двір до змочувального цеху, де з машин сходили великі рулони тканин. Шиндлер спитав, чи не було в пана тройгендера проблем із поляками. Ні, відказав Зепп, вони добре йдуть на співпрацю. Мабуть, вони вражені. Урешті-решт, це ж не зовсім військова фабрика.

Шиндлер справляв настільки очевидне враження людини зі зв'язками, що Ауе не міг втриматися, щоб це не перевірити. Чи не знайомий часом Оскар із ким-небудь з Комітетів з озброєння? Чи не знає він генерала Юліуса Шиндлера, приміром? Може, генерал Шиндлер його родич? Та яка різниця, обеззброює відказав гер Шиндлер. (Насправді генерал Шиндлер йому ніким не був.) Той генерал не такий уже поганий, якщо з деким порівняти, зауважив Оскар.

Ауе погодився. Але він особисто ніколи б не обідав із генералом Шиндлером і не сидів би з ним за чаркою, ось у чому різниця.

Вони повернулися до контори, зустрівши дорогою Іцхака Штерна, єврея-бухгалтера, який працював на Бухгайстера, – він чекав на стільці, призначеному для секретаря Ауе, сякаючись і сильно кашляючи. Він підвівся, схрестив руки на грудях і своїми величезними очима споглядав, як до нього наближаються два завойовники, проходять повз, заходять у кабінет. Там Ауе запропонував Шиндлерові випити, а тоді, перепросивши, залишив його біля каміна і пішов розпитувати Штерна.

Бухгалтер був худий і якимось по-вченому сухорлявий. Манерами він скидався і на знавця Талмуду, і на європейського інтелектуала. Ауе розповів йому про молодого бухгалтера, солдатів і про ті думки, які ця історія викликала в молодого головного бухгалтера-німця. Він дістав із сейфа гроші: баварську купюру 1858 року, окупаційну 1914 року.

– Я гадав, у вас встановлена бухгалтерська процедура на такий випадок, – сказав Ауе. – Таке нині в Кракові часто трапляється.

Іцхак Штерн узяв гроші й роздивився. Так, я розробив таку процедуру, сказав він, пане тройгендере. Ні посміхнувшись, ані зморгнувши оком, він пішов до грубки на другий кінець кімнати і вкинув у вогонь обидва папірці.

– Я записую такі транзакції до дебету-кредиту як безкоштовні зразки, – пояснив він. Від вересня було чимало таких зразків.

Ауе припав до душі Штернів сухий, ефектний стиль поведінки з речовими доказами. Він розреготався; у худорлявому обличчі бухгалтера проступали непрості обриси самого Кракова, отака містечкова практичність. Тільки місцевий знає всі входи-виходи. У внутрішньому кабінеті був Шиндлер, який потребував місцевої інформації.

Ауе провів Штерна до кабінету познайомити з гером Шиндлером, котрий стояв і відсторонено дивився на вогонь, задумливо тримаючи в руці незакриту кишенькову флягу. Першою думкою Іцхака Штерна була: з таким німцем не домовишся. Ауе носив знак свого фюрера – мініатюрну свастику – з такою легковажністю, ніби то був значок велосипедного клубу. Натомість велика, як монета, емблема в Шиндлера так і виблискувала проти полум'я золотом на чорній емалі. Вона, як і загальом багатий вигляд цього молодого чоловіка, були тим більше символами осінніх неприємностей Штерна як засудженого польського єврея.

Ауе відрекомендував їх одне одному. Відповідно до указу, вже виданого губернатором Франком, Штерн сказав:

– Маю повідомити вам, пане, що я – єврей.

– Ну от, – гучно відказав гер Шиндлер, – а я німець. Отакі наші справи!

«Добре, дуже добре, – майже вголос до себе пробурмотів бухгалтер у мокрий носовичок. – То, може, ви б і указ скасували?»

Адже Іцхак Штерн навіть отепер, на сьомому тижні нового порядку в Польщі, проходив уже не під одним указом, а під кількома. Ганс Франк, генеральний губернатор Польщі, уже видав шість обмежувальних указів, а решту мав розробляти крайовий губернатор, доктор Отто Вахтер, групенфюрер СС (аналог генерал-майора). Штерн мусив не лише декларувати своє походження, а й носити особливу реєстраційну картку, позначену жовтою смугою. Заборона на кошерне приготування м'яса і наказ про направлення євреїв на примусові роботи вийшли за три тижні до того моменту, коли Штерн, кашляючи, з'явився перед Шиндлерові очі. І його офіційна пайка як унтерменша (недолюдини) була майже вдвічі меншою, ніж пайка поляка за національність, який теж перебував у статусі унтерменша.

Нарешті, указом від восьмого листопада почалася загальна реєстрація краківських євреїв, яка мала скінчитися до двадцять четвертого числа.

Штерн зі своїм спокійним і абстрактним складом мислення знав, що декрети будуть виходити ще і ще, і був готовий до того, що його життя і дихання будуть обмежувати далі й далі. Більшість краківських євреїв розуміли, що така декретна лихоманка розпочнеться. Почнуться якісь недобрі зміни – євреїв із містечок привозили в місто вантажити вугілля, інтелектуалів висилали на село сапати буряки. Час від часу траплялися бійні, як, наприклад, у Турську, де артилеристи СС змушували людей цілий день працювати на мості, а тоді ввечері загнали до сільської синагоги й розстріляли. Такі пригоди бували час від часу. Але ситуація колись усталиться; раса виживе за допомогою клопотань, підкупу влади – це старі методи, вони спрацьовували ще за Римської імперії, спрацюють і зараз.

Урешті-решт, цивільній владі потрібні євреї, особливо там, де євреєм є кожен одинадцятий.

Штерн, проте, не дуже оптимістично дивився вперед. Він не мав очікувань, що законодавство скоро досягне стабільного рівня жорстокості – коли можна домовитись. Адже ці часи були найгіршими. Тож, хоча він іще не знав, що насувається полум'я інакше й гарячіше, ніж будь-коли, він уже достатньо неприязно дивився вперед, щоб подумати: добре вам, гере Шиндлере, робити маленькі демократичні жести.

Цей чоловік, сказав Ає, рекомендуючи Іцхака Штерна, був правою рукою Бухгайстера. Він мав гарні зв'язки у ділових колах тут, у Кракові.

Не Штернові було сперечатися про це з Ає. А проте він гадав, чи не перехвалює його тройгендер перед поважним гостем.

Ає перепросив і вийшов.

Сам-на-сам зі Штерном Шиндлер пробурмотів, що був би дуже вдячний, коли б бухгалтер йому розповів, що йому відомо про місцеві ділові кола. Перевіряючи Оскара, Штерн сказав, мовляв, чи не варто було б геру Шиндлеру поговорити з офіційними особами Агентства опіки.

– Вони злодії, – добродушно відказав гер Шиндлер. – Ще й бюрократи. Я б хотів трохи свободи. – Шиндлер знизав плечима. – Я за вдачею капіталіст і не люблю, коли мене контролюють.

Тож Штерн і самопроголошений капіталіст почали розмову. І Штерн був не найгіршим джерелом інформації; здається, в нього були друзі чи родичі на кожній фабриці в Кракові – на текстильних, швацьких, кондитерських, меблевих, металевих. На гера Шиндлера це справило враження, він дістав із нагрудної кишені костюма конверт.

– Чи ви знаєте компанію «Рекорд»? – спитав він.

Іцхак Штерн таку компанію знав. Вона збанкрутувала, розповів він. Раніше робила емальований посуд. А коли збанкрутіла, то дещо зі штампувального обладнання було конфісковано, а нині цей завод на більшу частину порожній і виробляє – під керівництвом родича колишніх господарів – лише частину того, на що здатний. Мій рідний брат, сказав Штерн, представляє швейцарську компанію, яка була одним із найбільших кредиторів «Рекорду». Штерн знав, що має право спочатку трохи показати родинну гордість, а тоді вже висловитися негативно.

– Там усе було погано організовано, – відзначив Штерн.

Шиндлер випустив з руки конверт на коліна Штернові:

– Ось їхній баланс. Скажіть, як він вам?

Іцхак сказав, що герові Шиндлеру слід поспитати не тільки його, а ще кого-небудь.

– Звичайно, – відповів Оскар. – Але мені важить ваша думка.

Штерн швидко прочитав балансовий звіт; потім, за якісь три хвилини, раптово відчув, яка дивна тиша запала в кабінеті. Підвівши погляд, він побачив, як уважно спостерігає за ним гер Оскар Шиндлер.

Звичайно, у таких людей, як Штерн, був предковичний дар відчувати праведного гою, який може стати буфером чи частковим пристановищем

посеред дикунства інших. То було чуття безпечної оселі, потенційного прихистку. І ось відтепер можливість покровительства гера Шиндлера надавала їхній бесіді особливого тону, як ледь помітного відтінку надає тонка, невловна чуттєва обіцянка розмові між чоловіком і жінкою на вечірці. Була пропозиція щодо того, про що Штерн знав більше, ніж Шиндлер, і її не можна було озвучувати в жодному разі, щоб не зруйнувати цей ніжний зв'язок.

– Це чудова справа, – сказав Штерн. – Можете переговорити з моїм братом. І, звичайно, тепер є можливість військових контрактів...

– Точно, – пробурмотів гер Шиндлер.

Адже після здачі Кракова майже блискавично – навіть до того, як закінчилась облога Варшави, – при генерал-губернаторі Польщі була влаштована Інспекція з озброєння, і їй доручили укласти контракти на постачання речей, потрібних для армії, з відповідними виробниками. На таких заводах, як «Рекорд», столове приладдя й посуд для польової кухні могли стати в пригоді. Як було відомо Штернові, Інспекцію з озброєння очолював генерал-майор вермахту Юліус Шиндлер. Чи не родич він часом Оскарові Шиндлеру, поцікавився Штерн.

– Ні, боюсь, що ні, – відповів йому Шиндлер, але таким тоном, у якому відчувалося прохання, щоб Штерн тримав цю неспорідненість у таємниці.

– У кожному разі, – мовив Штерн, – навіть кістяк виробництва на «Рекорді» приносить понад півмільйона злотих на рік, а нове обладнання для штампування металу і печі можна добути порівняно легко.

Тут усе залежало від доступу гера Шиндлера до кредитів.

Гер Шиндлер зауважив, що емальований посуд йому ближчий, ніж тканини. Адже починав він із сільськогосподарської техніки, тож розуміється на парових пресах тощо.

Штерн уже перестав питати себе, чому цей елегантний німецький підприємець забажав поговорити з ним про ділові можливості. Подібні зустрічі не раз траплялися в історії його племені, і нормальними діловими розмовами цього було не пояснити. Він ще поговорив, роз'яснив, як Комерційний суд встановить плату за оренду конкурсної маси. Оренда з можливістю купівлі – це ж краще, ніж бути тройгендером. У ролі тройгендера ви лише наглядач, вас повністю контролює міністерство економіки.

Штерн, притишивши голос, наважився сказати:

– І згодом виявиться, що вас обмежуватимуть у тому, кого брати на роботу...

Шиндлер усміхнувся.

– А звідки ви це знаєте – про те, що буде?

– Я читав у «Berliner Tageblatt». Євреям ще можна читати німецькі газети.

Шиндлер сміявся далі, а тоді простяг руку і ляснув Штерна по плечу.

– Що, невже правда? – спитав він.

По суті, Штерн це знав, бо Ауге отримав директиву від Держсекретаря Райху Ебергарда фон Ягвіца про те, що міністерство економіки готує політику аріїзації підприємств. Ауге дав її Штерну, щоб той оформив йому короткий виклад меморандуму. Фон Ягвіц зазначив, скоріше печально, ніж сердито, що

почнеться тиск з боку інших урядових і партійних організацій, як-от RHSA (Головного управління з державної безпеки) Гайдріха, з тим, щоб аріізувати не лише власників компаній, а й керівництво, і робочу силу. Що швидше тройгендери виявлять кваліфікованих працівників-євреїв, то краще – завжди, звичайно, маючи на увазі підтримання виробництва на прийнятному рівні.

Нарешті Шиндлер поклав документи про «Рекорд» у кишеню, встав і вивів Іцхака Штерна у головну контору. Там вони трохи постояли серед машиністок і клерків, пофілософствували, як любив робити Оскар. Саме тут він перейшов до теми про юдейське походження християнства – це чомусь, можливо, через дитячу дружбу з молодшими Канторами у Цвіттау, завжди його цікавило. Штерн говорив спокійно, роздумливо, як освічена людина. Він колись друкував статті в часописах із порівняльного релігієзнавства. Оскар, який помилково вважав себе філософом, зустрів експерта з цих питань. Учений чоловік, Штерн, якого дехто вважав педантом, оцінив розуміння Оскара як неглибоке, а розум – як від природи швидкий, але не дуже вдатний до абстракцій. Але Штерн скаржитися не збирався. Несумісна дружба міцно зав'язалася. Тож Штерн спіймав себе на тому, що провів аналогію, як колись батько Оскара, з попередніми імперіями і виклав свою точку зору на те, чому Адольф Гітлер не матиме успіху.

Ця думка вирвалася в нього раніше, ніж Штерн встиг зупинитися. Інші євреї у приміщенні закивали і втупились у свої папери. Шиндлер жодного занепокоєння не виявляв.

Наприкінці розмови Оскар усе ж сказав дещо нове. У такі часи, мовив він, напевне, важко в церквах і далі розповідати, що Отцеві Небесному не байдужа смерть хоч одного горобчика. Страшенно не хотів би бути священиком у такі часи, зауважив гер Шиндлер, коли життя не варте й пачки цигарок. Штерн погодився, але в душі дискусії після біблійної цитати Шиндлера процитував рядок із Талмуду, в якому сказано, що той, хто рятує життя однієї людини, рятує цілий світ.

– Звичайно, звичайно, – погодився Оскар Шиндлер.

Іцхак, чи то правильно, чи хибно, але вважав, що саме тієї хвилини кинув потрібне зерно в потрібну борозну.

Розділ 3

Був ще інший краківський єврей, який розповів мені, як тої осені зустрів Шиндлера і ледь не вбив його. Цього чоловіка звали Леопольд (Польдек) Пфедферберг. Він був ротним у Війську Польському під час останньої трагічної кампанії. Поранений в ногу в битві над Сяном, він шкандибав польською лікарнею в Перемишлі, допомагаючи іншим пораненим. Він був зовсім не лікарем, а шкільним учителем фізкультури, випускником Ягеллонського університету, тож трохи знав анатомію. Він був життєрадісний, самовпевнений двадцятисемирічний чолов'яга, міцний як дуб.

Разом із кількома іншими полоненими польськими офіцерами з Перемишля Пфедферберг прямував до Німеччини, коли потяг в'їхав у його рідний Краків, і полонян погнали в зал очікування першого класу, щоб вони там сиділи, доки підженуть транспорт. Дім Леопольда був у десяти кварталах від того місця. Для практичного молодого чоловіка здавалося обурливим і нечуваним, що він не може вийти на вулицю Пав'ю і сісти там на перший

трамвай додому. Буколічної зовнішності охоронець із вермахту біля дверей скидався на провокацію.

У Пфефферберга в кишені на грудях лежав документ, підписаний адміністрацією німецької лікарні, що він має свободу пересування містом, де йшлося про польовий госпіталь у виразах, які могли стосуватися поранених обох армій. Папір був мальовничо офіційний, з підписами й печатками. Тепер він вийняв документ і тицьнув під носа вартовому.

– По-німецьки читаєте? – поцікавився Пфефферберг.

Така штука вдавалася тільки за правильного виконання. Треба було бути молодим, переконливим, стриманим, не розчавленим поразкою, – подібна горда поведінка є суто польською рисою, чимось таким, що позначає польських офіцерів, навіть тих рідкісних євреїв, що є серед них; цим офіцерство заражали численні аристократи, які до нього належали.

Німець моргнув.

– Звичайно ж, читаю, – відповів він. Але, взявши папір, він тримав його як людина геть неписьменна – наче то був шматок хліба.

Пфефферберг пояснив німецькою мовою, що має право вийти, щоб навідати хворих. Охоронець бачив лише розмаїття офіційних печаток. Цілком собі документ. Він кивком показав Леопольдові на двері.

Того ранку Пфефферберг був єдиним пасажиром «одиниці». Ще не було й шостої години. Кондуктор спокійно взяв гроші, бо в місті досі було повно польських вояків, з якими ще не дали ради у вермахті. Офіцери мали реєструватися, то і все.

Трамвай об'їхав Барбакан, крізь давню браму посунув Флоріанською до Мар'яцького костюлу, тоді через Головний Ринок і за п'ять хвилин уже був на Гродській. У дитинстві, під'їжджаючи до батьківського дому № 48, він стрибав із вагона до того, як спрацьовували гальма, тож трамвай надавав сили його стрибку – і одним махом Польдек перелітав просто під власні двері, злегка стукнувшись об одвірок.

Після цієї втечі він порівняно зручно переховувався по квартирах друзів, коли-не-коли заходячи на Гродську, 48. Єврейські школи ненадовго відкрилися – а за шість тижнів закрилися знову, – тож він навіть повернувся до вчителювання. Леопольд був переконаний, що гестапо буде потрібно ще поводитися, шукаючи його, тож він оформив на себе продовольчу книжку. Він зайнявся торгівлею ювелірними виробами як агент і самостійно – на чорному ринку, котрий діяв на центральній площі Кракова, в аркадах Сукенниць і під двома неоднаковими вежами Мар'яцького костюлу. Торгівля йшла бадьоро і серед самих поляків, але здебільшого серед польських євреїв. Їхні продовольчі книжки, повні закреслених талонів, надавали їм право на лише дві третини м'яса і половину масла порівняно з пайкою арійських громадян, а всі талони на какао і рис були скасовані. Тож чорний ринок, який діяв протягом усіх століть окупації й кількох десятиліть незалежності Польщі, став джерелом харчів і прибутку, а також найдоступнішим засобом опору для поважних міщан-буржуа, а особливо для таких хвацьких, як Леопольд Пфефферберг.

Він міркував, що скоро їхатиме лижними маршрутами в обхід Закопаного в Татрах, через вузьку шийку Словаччини, до Угорщини чи Румунії. До такої подорожі Леопольд був готовий: адже він належав до національної збірної Польщі з лижного спорту. На одній із високих полиць кахляної грубки в мамі він ховав елегантний пістолетик двадцять другого калібру – озброєння для можливої втечі або ж на випадок, якщо його у квартирі накриє гестапо.

Із цієї напівзабавки з перламутровим рухів'ям Пфефферберг одного холодного листопадового дня ледь не застрелив Оскара Шиндлера. Шиндлер, у своєму двобортному піджаку зі значком Партії на лацкані, надумав зайти до пані Міни Пфефферберг, Польдекової матері, щоб запропонувати їй замовлення. Житлова комісія Райху надала йому гарну сучасну квартиру на вулиці Страшевського. Раніше вона належала єврейській сім'ї на прізвище Нуссбаум. Такі вселення не передбачали жодної компенсації для попереднього позителця. У той день, коли Оскар прийшов, пані Міна Пфефферберг саме хвилювалася, що ж станеться з її квартирою на Гродській.

Кілька друзів Шиндлера пізніше стверджували – хоча перевірити це неможливо, – що він шукав виселених Нуссбаумів, які винайняли житло на Подгужі, і, знайшовши, вручив їм близько п'ятдесяти тисяч злотих компенсації. Кажуть, ніби за ці гроші Нуссбауми організували собі втечу до Югославії. П'ятдесят тисяч злотих позначали серйозний переступ; але жодного подібного акту непокори Оскар не чинив до Різдва. Деякі з друзів урешті-решт казали, що щедрість була хворобою Шиндлера, шаленством, однією з його пристрастей. Він міг дати таксистові чайові, що вдвічі перевищували суму на лічильнику. Але й те варто сказати – він вважав, що влада чинить із житлом несправедливо, і поділився думкою зі Штерном не тоді, коли в режимі почалися серйозні неприємності, а тієї, найщасливішої його осені.

У кожному разі, пані Пфефферберг і гадки не мала, що цей високий ошатний німець робить біля її дверей. Може, він прийшов спитати про її сина, котрий саме сидить на кухні? Може, він прийшов конфіскувати її квартиру – і її справу з оформлення інтер'єрів, і старовинні речі, і французькі гобелени?

Фактично до Хануки в грудні німецька поліція за наказами Житлової комісії добереться й до Пфеффербергів, підійде під двері й накаже їм забиратися вниз, на холод, на бруківку Гродської. Коли пані Пфефферберг попросила дозволу піднятися додому по пальто, їй відмовили; коли пан Пфефферберг пішов до письмового столу по фамільний золотий годинник, його вдарили в щелепу. «Я бачив у минулому хахливі речі, – казав Герман Гьоринг, – дрібні шофери й гауляйтери отримали від таких дій зиск майже у півмільйона». Вплив такої легкої здобичі, як золотий годинник пана Пфефферберга, на моральну стійкість Партії, мабуть, розчарував Гьоринга. Але того року в Польщі для гестапо не було характерно доповідати про вміст квартир.

Коли Шиндлер уперше прийшов до квартири Пфеффербергів на другий поверх, родина ще була зайнята буденною справою. Пані Пфефферберг і її син говорили про зразки, рулони тканини і шпалер, коли постукав гер Шиндлер. Леопольд не збентежився. У квартирі було два входи-виходи: парадний і через кухню; вони були один навпроти одного, по різні боки сходового майданчика. Леопольд пішов назад на кухню і став у щілину стежити за відвідувачем. Він побачив великі розміри цього чоловіка, модний крій його костюма. Він повернувся до матері у вітальню. Щось відчуваю, сказав він, що це гестаповець. Якщо впустиш його з парадних дверей, я завжди можу вислизнути через кухню.

Пані Міна Пфефферберг тремтіла. Вона відчинила парадні двері. Звичайно, вона прислухалася до звуків у коридорі. Пфефферберг насправді вже взяв пістолета, сунув його за пояс і збирався підгадати свій вихід під заходження гера Шиндлера. Але видавалося дурним піти, не дізнавшись, чого хоче той німецький чиновник. Була ймовірність, що його доведеться застрелити, а тоді треба буде всією сім'єю тікати до Румунії.

Якби магнетизм події змусив Пфефферберга вихопити пістолет і вистрілити – ця смерть, утеча і подальші репресії були б розцінені як нерідкісні й відповідні до історичної ситуації того місяця. За гером Шиндлером би трохи пожурились і врешті-решт за нього б помстились. І то був би, звичайно, раптовий кінець усіх можливостей Оскара. А вдома у Цвіттау люди б казали: «Він що, був чийсь чоловік?»

Його голос здивував Пфеффербергів – спокійний, тихий, підхожий для ділових розмов, а то й для того, щоб просити про послугу. За останні кілька тижнів вони звикли до тону наказового й експропріаторського. А цей чоловік говорив по-братськи. І це було страшно. Але й інтригувало.

Пфефферберг вислизнув із кухні й сховався за подвійними дверми ідальні. Йому було видно тоненьку смужку німця.

– Чи ви пані Пфефферберг? – спитав той. – Мені порадив вас гер Нуссбаум. Я щойно отримав квартиру на вулиці Страшевського і хотів би оформити її по-новому.

Міна Пфефферберг тримала незваного гостя біля дверей. Вона говорила так незв'язно, що син пожалів її і сам з'явився у дверях із пістолетом за пазухою піджака. Він поставив питання візитеру й одразу щось прошепотів матері польською.

Тепер Оскар Шиндлер назвався. До нього придивлялися: Шиндлер помітив, що Пфефферберг немовби захищав матір. Шиндлер продемонстрував свою повагу, розмовляючи тепер із нею через сина як перекладача.

– Моя дружина скоро приїде з Чехословаччини, – пояснив він. – Я б хотів оформити квартиру в її стилі.

Нуссбауми, пояснив він, тримали дім у чудовому стані, але полюбили важкі меблі й темні кольори. А смаки пані Шиндлер були легшими – їй би чогось трохи французького, трохи шведського.

Пані Пфефферберг достатньо отямилася, щоб сказати, що не знає – адже перед Різдвом багато замовлень. Леопольдові було помітно, що тут спрацював інстинктивний опір – не наживати німецької клієнтури; але, можливо, німці виявляться єдиною расою, яка цього сезону достатньо певна свого майбутнього, щоб замовляти оформлення інтер'єру. І пані Пфефферберг потребувала доброго контракту – адже її чоловіка звільнили з роботи і він працював тепер за копійки в житловій конторі «Гемайнде», єврейського бюро побутових послуг.

За дві хвилини чоловіки вже по-дружньому балакали. Пістолет за поясом Пфефферберга тепер перебував у статусі озброєння на якийсь крайній випадок у віддаленому майбутньому. Не було сумніву, що пані Пфефферберг піде до квартири Шиндлера, що на ціну клієнт не зважатиме, і, коли про все було домовлено, Шиндлер зауважив, що Леопольдові Пфеффербергу, можливо, було б добре завітати до нього й обговорити ще одну справу.

– Може, ви мені порадите, що придбати з речей місцевого виробництва, – сказав гер Шиндлер. – Ось, приміром, у вас дуже елегантна блакитна сорочка... Не знаю, де б собі пошукати щось подібне.

Незнання тут було просто трюком, але Пфеффербергові було приємно.

– У крамницях, розумієте, нічого нема, – ніби з натяком пробурмотів Оскар.

Леопольд Пфефферберг був із тих, хто вижив завдяки підняттю ставок:

– Гере Шиндлере, такі сорочки надзвичайно дорогі, мабуть, ви розумієте. По двадцять п'ять злотих коштують.

Він помножив ціну на п'ять. У погляді гера Шиндлера одразу з'явилася весела хитринка – але не така, щоб зіпсувати крихку дружбу чи нагадати Пфеффербергові про те, що він озброєний.

– Може, мені вдасться вам дістати кілька штук, – сказав Пфефферберг, – якщо знатиму ваш розмір. Але, боюся, мої знайомі вимагатимуть грошей наперед.

Гер Шиндлер, усе ще з таким самим хитруватим поглядом, дістав гаманець і вручив Пфеффербергові двісті райхсмарок. Сума була така шалена, що навіть за роздутою Пфеффербергом ціною на ті гроші можна було закупити сорочок для добрячого десятка магнатів. Проте Леопольд знав цю гру й навіть оком не зморгнув.

– Потрібні ваші мірки, – нагадав він.

І за тиждень Пфефферберг приніс десяток шовкових сорочок до Шиндлерової квартири на Страшевського. Там йому зустрілася гарненька німкеня, яку Шиндлер йому відрекомендував як тройгендера краківської компанії з металевих виробів. Іншого вечора Пфефферберг побачив Оскара в товаристві білявої, з великими очима польської красуні. Якщо фрау Шиндлер десь і була, то вона не з'явилася навіть тоді, коли пані Пфефферберг оформила квартиру по-новому. А сам Пфефферберг тим часом став одним із постійних Шиндлерових постачальників на тому ринку предметів розкоші – шовків, меблів, коштовностей, – який процвітав у краківському Старому місті.

Розділ 4

Наступного разу Іцхак Штерн зустрів Оскара Шиндлера ранком на початку грудня. Шиндлер уже подав заяву до Польського комерційного суду в Кракові, але знайшов вільний час навідати контору Бухгайстера і, поговоривши з Ауде, постояти коло столу Штерна в конторі, плеснути в долоні й оголосити вже п'януватим голосом:

– Завтра почнеться! На вулицях Юзефа й Ізака про все дізнаються!

Обидві ці вулиці були на Казімежі. Вулиці з такими назвами були в кожному гетто, і сам Казімеж у давнину був краківським гетто – колись він являв собою острівце, що його відступив єврейській громаді король Казимир Великий, а нині то було близьке передмістя, розташоване у вигині Вісли.

Гер Шиндлер схилювся до Штерна, і той, відчуваючи коньячний віддих, замислився: чи панові Шиндлеру справді відомо, що щось станеться на вулицях Юзефа й Ізака? Чи він просто так кидається назвами? У кожному разі, у Штерна виникло нудотне відчуття розчарування. Гер Шиндлер говорить про погром, абстрактно похваляючись цим знанням, немовби щоб поставити Штерна на місце.

Було третє грудня. Коли Оскар сказав «завтра», Штерн подумав, що він має на увазі четверте грудня, але ж п'яні і пророки завжди кажуть цим словом про те, що, можливо, – або й напевно, хай йому всячина, – станеться в ближчому майбутньому. Мало з тих, хто чув нетверезе попередження гера

Шиндлера або принаймні про це попередження, сприйняли його буквально. Дехто спакував речі на день і подався з сім'єю за річку на Подгуже.

Що ж до Оскара, то він відчув, що не без ризику зміг переказати важку новину. Принаймні два з його нових приятелів йому про це повідомили. Першим був офіцер, пов'язаний з верхівкою СС, поліцейський вахтмайстер (сержант) Герман Тоффель. Другий, Дітер Реедер, був підлеглим шефа СД Чурди. Обидва ці інформатори були з тих співчутливих офіцерів, яких Оскар завжди чув за милю.

Щоправда, він так і не зміг до ладу пояснити, навіщо заговорив тоді в грудні до Штерна. Потім він скаже, що за часів німецької окупації Богемії й Моравії не раз бачив, як відбирали майно в євреїв і чехів, виганяли їх із тих територій Судетів, які було визнано німецькими, і це сильно охолодило його почуття до «нового порядку». Те, як він переказав ту новину Штернові, значно більшою мірою, ніж непідтверджена історія з Нуссбаумами, дещо говорить про його мотиви.

Мабуть, він також сподівався, як і краківські євреї, на те, що після шаленств на початку режим усталиться, заспокоїться і в людей буде можливість легше дихати. Якщо ближчими місяцями набіги СС можна буде пом'якшити, видавши наміри заздалегідь, то, може, здоровий глузд уже навесні переможе. Урешті-решт, усі – і Оскар, і євреї – казали собі, що німці – цивілізований народ.

Напад СС на Казімеж, проте, викличе в Оскара щонайглибшу огиду – не таку, щоправда, яка могла би безпосередньо вплинути на той рівень, на якому він заробляв гроші, розважався з жінками чи вечеряв із друзями, а на тому, який, коли наміри влади ставатимуть дедалі прозорішими, буде його вести, запанує над його думками, змусить іти на ризик і підноситиме його. Операцію збиралися проводити частково як рейд по коштовності й хутра. Мало відбутися виселення пожильців з будинків і квартир на заможнішій межі Кракова й Казімежу. Але, крім таких практичних результатів, ця перша операція також мала стати драматичним знаком для наляканого населення старих єврейських кварталів. Саме тому, як Реедер повідомив Оскарові, маленький загін людей із айнзацгрупи проїде зі Страдома на Казімеж тими самими вантажівками, що й хлопці з місцевого СС і польової поліції.

Шість айнзацгруп прибули до Польщі з армією завойовників. У назві цих підрозділів були тонкі значення. Якщо буквально – «групи для особливих завдань». Але аморфне слово «айнзац» також має ціле розмаїття нюансів: виклик, піднята рукавичка, рицарство. Ці загони набиралися з Гейдріхової Служби безпеки СД. Вони вже знали широту власних повноважень. Їхній начальник шість тижнів тому сказав генералу Вільгельму Кайтелю, що «в Польському генерал-губернаторстві відбуватиметься важка боротьба за національне існування, яка не передбачатиме жодних законодавчих обмежень». Знаючись на високій риториці начальства, солдати айнзацгруп розуміли, що «боротьба за національне існування» позначала расову війну, так само як і слово «айнзац» – рицарське спецпризначення – позначало гарячі стволи.

Та айнзацгрупа, яку відрядили діяти на Казімежі того вечора, належала до еліти. Вони залишать дрібноті з краківського СС похмуру працю пошуку каблучок з діамантами і пальт, підбитих хутром. А самі візьмуть участь у значно радикальнішій символічній дії над знаряддями єврейської культури – йшлося про краківські синагоги.

Вони кілька тижнів чекали на час виконання айнзацу, так само як і місцеві есесівські зондеркоманди (або ж особливі загони), які також мали взяти участь у цій першій краківській операції, разом зі Службою безпеки, підпорядкованою Чурді. Армія домовилася з Гейдріхом і високими чинами

поліції, щоб вони призупинили свої дії, доки Польща не перейде від військового до цивільного режиму. Владу було передано, і по всій країні рицарі айнзацу й зондеркоманди отримали повну свободу йти з відповідним почуттям расової історії і професійною безсторонністю в давні єврейські гетто.

У кінці тієї вулиці, на якій мав квартиру Оскар, здіймалася потужна фортеця Вавельського замку, звідки керував Ганс Франк. І якщо треба зрозуміти польське майбутнє Оскара, немає необхідності шукати зв'язків між Франком і молодими агентами СС та СД, а тоді між Франком і краківськими євреями.

По-перше, Ганс Франк не мав прямої абсолютної влади над тими спецзагонами, які йшли на Казімеж. Поліцаї Генріха Гімmlера, хоч би де працювали, завжди були самі собі законом. Франк не тільки обурювався їхнім самоуправством, але й не погоджувався з ними на практичних засадах. Він був таким самим витонченим антисемітом, як і будь-хто в Partії, і йому славне місто Краків видавалося нестерпним через численних євреїв. Останніми тижнями він скаржився, коли влада намагалася використовувати польське генерал-губернаторство, а особливо Краків із його залізничною розв'язкою, щоб скидати туди євреїв з усіх міст Вартелянду від Лодзі до Познані. Але він не вірив, що айнзацгрупи чи зондеркоманди теперішніми методами можуть дійсно суттєво вплинути на цю проблему. Франк був переконаний, так само як і Гімmlер у деякі моменти своїх розумових вивертів, що повинен бути єдиний концентраційний табір для євреїв, яким мало б стати в крайньому разі місто Люблін і його околиці, а краще – острів Мадагаскар.

Самі поляки завжди вірили в Мадагаскар. У 1937 році польський уряд надіслав комісію дослідити цей гористий острів, такий далекий від берегів їхнього європейського поля зору. Французьке міністерство в справах колоній, якому був підпорядкований Мадагаскар, було готове до міжурядової домовленості про переселення, адже Мадагаскар, повний європейських євреїв, являв би собою великий експортний ринок. Міністр оборони Південної Африки Освальд Піроу діяв як посередник між Гітлером і Францією щодо цього острова. Отже, Мадагаскар як розв'язання проблеми мав благородне походження. Ганс Франк був готовий давати гроші на нього, а не на айнзацгрупи. Адже їхні спорадичні рейди і бійні не могли суттєво скоротити неолюдське населення Східної Європи. Під час кампанії навколо Варшави айнзацгрупи вішали євреїв у синагогах Сілезії, катували їх, вривалися до їхніх домів у суботи й свята, відрізали їм пейси, підпалювали на них молитовні покривала, ставили їх до стінки. Це практично ніяк не вплинуло на чисельність євреїв. В історії багато прикладів, нагадував Франк, коли раси, перебуваючи під загрозою, все одно перетривали геноцид. Фалос швидший за гвинтівку.

Ніхто не знав – ані сторони обговорення, ані освічені хлопці з айнзацгруп у задній частині вантажівки, ані менш рафіновані есесівці в другій машині, ані люди на вечірній службі в синагозі, ані гер Оскар Шиндлер дорогою додому на Страшевського, де він мав збиратися на черговий вихід, – жоден із них, як і чимало з партійних організаторів, навряд чи гадав, що буде знайдено технічне рішення: дезінфекційна хімічна сполука «Циклон Б» замінить Мадагаскар як розв'язання проблеми.

Якось стався інцидент із Лені Ріфеншталь, улюбленою актрисою і режисеркою Гітлера. Вона приїхала до Лодзі з пересувною знімальною групою після того, як місто здалося, і побачила шеренгу євреїв – безсумнівних, із пейсами тощо, – яких розстрілювали з автоматів. Вона пішла просто до фюрера, який перебував на штаб-квартирі в Південній армії, і влаштувала йому сцену. А тепер з'явилося те, що треба: тут і логістика, і чисельність, і незбурена громадська думка; тож хлопці з айнзацгруп тепер

виглядатимуть дурниками. Але й Мадагаскар теж мав геть безглуздий вигляд тепер, коли було відкрито такий засіб, який суттєво скоротить недолюдське населення Центральної Європи у спеціально відведених місцях за допомогою відповідних засобів, які не трапляться на очі жодному модному режисеру.

Коли Оскар попередив Штерна в конторі Бухгайстера, СС пішло економічною війною від дверей до дверей на вулицях Якуба, Юзефа й Ізака. Вони вламувалися до квартир, витягали речі з шаф, ламали замки письмових столів і комодів. Вони зривали цінні речі з пальців, ший, витягали з кишень. Дівчаті, яке не віддавало шубку, зламали руку; хлопчика з вулиці Темної, який не хотів розлучатися з лижами, застрелили.

Дехто з тих, у кого відібрали речі, – не знаючи, що на СС дія закону не поширюється, – поскаржились у поліцію наступного дня. У деяких місцях, говорила їм історія, міг трапитися совісний старший офіцер, якому б стало соромно за своїх, і він би навіть укоськав декого з тих шалених молодиків. Мали початися розслідування у справі хлопчика з Темної й чиеїсь дружини, якій було кийком зламано ніс.

Поки СС працювало по багатоквартирних будинках, айнзацгрупа рушила до Старої Божниці, синагоги XIV століття. Як і очікувалося, там було виявлено за молитвою групу юдеїв – бородатих, із пейсами, з молитовними покривалами. Також із сусідніх будинків зігнали євреїв менш ортодоксальних: німцям було цікаво побачити, як одні реагують на других. У Стару Божницю серед інших було загнано й бандита Макса Редліхта, який інакше не переступив би поріг давнього храму і навряд чи був би туди запрошений. Вони стояли перед Ковчегом – дві гілки одного племені, – і одним у звичайний день була б неприємна компанія других. Сержант відкрив Ковчег і витяг пергаментний сувій Тори. Строкатий натовп у синагозі погнавши повз сувій – і наказали кожному плюнути на нього. Удавати було не можна: слину було видно на письменах.

Ортодоксальні юдеї раціональніше поставилися до цього, ніж решта – агностики, ліберали, саморобні європейці. Німці помітили, що оті, сучасні, барилися, стояли перед сувоем, навіть намагалися перехопити погляди солдатів: мовляв, та чого ви, ми ж не такі примітивні, щоб займатися таким безглуздом. Есесівцям на інструктажі казали, що європейський характер ліберальних євреїв – це всього-на-всього тонка плівка й у Старій Божниці небажання відступництва в тих, хто ходить з короткими стрижками і в сучасному одязі, це доведе.

Урешті-решт плюнули всі, крім Макса Редліхта. В айнзацгрупі це сприйняли як випробування, варте доби, – змусити людину, на вигляд невіркую, плювком відректися від книги, яку вона розумом сприймає як просто давню нісенітницю, але голос крові все одно говорить, що ця книга – священна. Чи може єврей вийти за межі переконань своєї дурної крові? Чи може він мислити по-кантівськи чітко? Ось у чому полягав експеримент.

Редліхт від цього випробування навідріз відмовився. Він виголосив коротку промову:

– Я зробив чимало. Але такого не зроблю.

Його застрелили першим, а тоді й усіх решту – і підпалили будівлю, залишивши від найстарішої польської синагоги тільки стіни.

Вікторія Кльоновська, польська секретарка, була окрасою адміністрації Оскара, і він одразу ж розпочав із нею роман. Інґрід, його німецька коханка, напевне, про це знала, так само, як і Емілія Шиндлер – про Інґрід. Адже Оскар ніколи не був потайним коханцем. Його ширість в інтимних питаннях була майже дитячою. Не те що він цим вихвалявся. Річ у тому, що він не бачив жодної підстави брехати, прокрадатися чорним ходом до готелю, тихо стукати до своєї пасії глибоко вночі. Оскільки Оскар серйозно не намагався брехати своїм жінкам, то їхні можливості впливу були обмежені: традиційні аргументи закоханих із ним не проходили.

З високою білявою зачіскою над милим, трохи лисячим, яскраво нафарбованим личком, Вікторія Кльоновська була схожа на таку собі легковажну панночку, для якої всі ці історичні негаразди є тимчасовою зовнішньою перешкодою посеред справжнього життя. Цієї осені, коли одяг був невигадливий, Кльоновська мала вигляд фривольної кокетки у своєму жакеті, блузці з оборочками й вузькій спідниці. А проте вона була практичною, раціональною і винахідливою. Була вона й націоналісткою, на грубуватий польський кшталт. Колись вона вестиме перемовини з німецькими чиновниками з тим, щоб вони випустили з тюрми СС її судетського коханця. Але поки що в Оскара вона мала менш ризикові доручення.

Він якось сказав мимохідь, що хотів би знайти у Кракові добрий бар чи кабаре, аби сидіти з друзями. Не зі знайомими, не зі старшим начальством з Інспекції з озброєння. А саме зі справжніми друзями. Якесь би жваве місце, куди старші чинуші не ходять.

Чи має щось таке на прикметі Кльоновська?

Вона знайшла чудовий джазовий підвальчик на одній із вузьких вуличок коло Ринку. Це місце завжди було популярне серед студентів і молоді професури з університету, але Вікторія сама там іще не бувала. Ті чоловіки середніх літ, які залицялися до неї в мирний час, ніколи б не полізли у таку студентську діру. А коли забажаєте, то можна винайняти нішу за завісою і влаштувати затишну вечірку під прикриттям шалених ритмів джаз-банду. За те, що вона знайшла той музичний клуб, Оскар назвав Кльоновську Колумбом.

Партійна лінія щодо джазу полягала в тому, що він не лише є занепадницьким мистецтвом, а ще й має африканське, недолюдське коріння. «Ум-па-па» віденських вальсів було більш відповідним ритмом для чиновників СС і Партії, тож вони гордовито обходили стороною джаз-клуби.

Близько Різдва у 1939 році Оскар зібрав у тому клубі гурт своїх друзів. Як кожен, хто підсвідомо культивує знайомства, він ніколи не морочив собі голову посиденьками з тими, хто йому не подобався. Але ці гості йому якраз подобалися. На додачу, звичайно, вони були корисними: молодими, але не без впливовості членами усіляких окупаційних агенцій; і більшість із них були свого роду подвійними засланцями – вони не тільки опинилися далеко від домівок, а й чи в себе, чи за кордоном на різні лади незатишно почувалися за того режиму.

Серед друзів був, наприклад, молодий німецький інспектор відділу внутрішніх справ генерал-губернаторства. Він позначив межі Оскарової емалевої фабрики на Заблочі. Позаду Оскарового заводу «Deutsche Email Fabrik» (DEF) було порожнє місце, з яким межували два інші виробництва: фабрика, де виробляли ящики, й радіаторний завод. Шиндлер дуже зрадив, що більша частина тієї пустки належала DEF. Перед його очима поставав блискучий образ економічної експансії. Звичайно, інспектора було

запрошено, бо він був пристойний чоловік, з ним можна поговорити, він міг стати в пригоді зі своїми знаннями, коли будуть потрібні дозволи на будівництво.

Полицейський Герман Тоффель теж був тут, і Реедер з СС, і ще один молодий офіцер – теж з інспекторів, на прізвище Штайнгаузер, з Інспекції з озброєння. Оскар познайомився й потоваришував із цими людьми, коли добував дозволи, потрібні для того, щоб запустити фабрику. Він уже багато випив з ними. Він завжди вважав, що найкращим шляхом розв'язання гордієвого вузла бюрократичних питань, крім хабара, є випивка.

І, нарешті, було двоє з абверу. Перший – Ебергард Гебауер, лейтенант, який завербував Оскара до абверу за рік до того. Другий – лейтенант Мартін Плате зі штаб-квартири Канаріса у Бреслау. Саме завдяки тому, що його завербував його приятель Гебауер, Оскар Шиндлер побачив, наскільки Краків є містом можливостей.

Від присутності Гебауера і Плате мав бути додатковий результат. Оскар іще числився в абвері як агент і, перебуваючи в Кракові, цілком задовільно тримав зв'язок із бреславським відділом Канаріса, надсилаючи звіти про поведінку їхніх суперників із СС. Гебауер і Плате вбачали у тому, що він запросив на вечірку більш чи менш неприємного ім жандарма на зразок Тоффеля чи Реедера з СД, знахідку для розвідки – дарунок на додачу до хорошого товариства й напоїв.

Хоча важко точно сказати, про що ж точилися розмови за столом того вечора, але за пізнішими розповідями Оскара про тих людей можна спробувати правдоподібно відтворити, що було сказано.

Звичайно, саме Гебауер підняв келих, говорячи, що він не зможе подарувати шановному товариству урядів, армій чи королівств: натомість він дарує їм емалеву фабрику їхнього доброго друга Оскара Шиндлера. Адже якщо фабрика процвітатиме, то буде більше вечірок, істинно шиндлерівських, найкращих, які тільки можна собі уявити.

Але коли по першому тості було випито, розмова природним чином перекинулася на той предмет, який не полишав думок цивільної бюрократії. Мова зайшла про євреїв.

Тоффель з Реедером провели цілий день на станції Могильська, керуючи вивантаженням поляків і євреїв із поїздів, що йшли на схід. Цих людей зібрали з приєднаних територій – нещодавно завойованих місць, які раніше належали німцям. Тоффель не висловлювався щодо зручності пасажирів у вагонах для худоби, хоча зауважив, що було холодно. Але перевезення населення у вагонах для худоби було новиною для всіх, і ті вагони ще не були немилосердно переповненими. Тоффелю ж не сподобалася політика, яка за тим усім стояла.

– Тут постійно ходять чутки, що ми воюємо, – сказав Тоффель. – І середина тих приєднаних територій така прямо вся з себе чиста, хай їй грець, що аж ніяк не переживе кількох поляків і півмільйона євреїв.

– І вся система Остбан, – вів далі Тоффель, – тепер тільки й робить, що шле їх нам.

Абверівці слухали, злегка посміхаючись. Для СС внутрішнім ворогом, може, були і євреї, але для Канаріса внутрішнім ворогом було СС.

СС, зазначив Тоффель, зарезервувало всю залізницю ще від п'ятнадцятого листопада. У мене на столі на Поморській, вів далі він, лежать закреслені примірники сердитих меморандумів СС до представників Армії і скарги, що

Армія, мовляв, порушує домовленість і вже на два тижні довше користується залізницею. Боже ж мій, запитав Тоффель, хіба армія не має переважне право користуватися залізницею скільки їй треба? Як їй ще пересуватися то на схід, то на захід? Велосипедами, чи що?

Оскар було трохи весело, що абверівці ніяк цю тираду не коментують. Вони підозрювали, що Тоффель – підсадна качка або ж він просто п'яний.

Інспектор і чоловік з Інспекції з озброєння трохи поспитали Тоффеля про ті дивні поїзди, які прибувають на Могильську. Невдовзі такі вантажі вже не будуть темою для розмови: перевезення людей стане штампом політики переселення. Але того вечора на різдвяній гулянці Оскара вони ще були новиною.

– Вони називають це «концентрація», – сказав Тоффель. – Концентрація. У документах так пишуть – концентрація. А я називаю це – чортова манія.

Господар джаз-клубу приніс оселедця й соус. Під вогненну рідину риба йшла пречудово, і компанія жадібно накинулася на закуску, а Гебауер повів мову про юденрати – єврейські ради, влаштовані в кожному окрузі губернатором Франком. У таких містах, як Варшава і Краків, юденрат мав двадцятьох чотирьох обраних членів, які несли особисту відповідальність за дотримання режиму. Юденрат у Кракові з'явився менш ніж за місяць до того; його президентом обрали Марека Біберштейна, шанованого представника міської влади. Але, зауважив Гебауер, він чув, що до Вавельського замку вже дійшов план реєстру єврейської праці. Юденрат видаватиме наряди на риття траншей, чищення нужників і прибирання снігу. Правда ж, усім сподобається така чудова співпраця?

Та ні, сказав інженер Штайнгаузер з Інспекції з озброєння. Вони думали, що коли призначити людей на ці роботи, то це припинить випадкове примусове залучення до таких робіт. А за такого залучення когось б'ють, а хтось і кулю в голову отримує.

Мартін Плате погодився. Вони підуть на співпрацю, щоб не сталося чогось гіршого, сказав він. Це їхній метод – вам це слід розуміти. Вони завжди підкуповували цивільну владу, співпрацюючи з нею, а тоді ведучи переговори.

Гебауер, здається, намагався заплутати Тоффеля і Реедера, наполягаючи на своєму, видаючись більш пристрасним аналітиком, ніж був насправді.

– Я вам скажу, що вони мають на увазі під співпрацею, – сказав він. – Франк видав указ, у якому вимагається, щоб кожен єврей у генерал-губернаторстві носив зірку. Указ вийшов лише кілька тижнів тому. У Варшаві вже є єврейський промисловець, який їх робить із пластику по три злоті за штуку. Ніби вони не розуміють, який це закон. Ніби йдеться про значок велоклубу.

Тоді висунули пропозицію, що коли Шиндлер займається емаллю, то, може, варто виробляти емалеві значки вищого гатунку на його фабриці й продавати через ту крамницю металевих виробів, якою керує його подруга Інґрід. Хтось зауважив, що це ж їхня національна емблема, емблема держави, зруйнованої римлянами, яка нині існує лише в головах сіоністів. То, може, для них честь носити зірку.

– Річ у тому, – сказав Гебауер, – що в них немає жодної організації, щоб себе рятувати. У них є тільки організації, щоб пересидіти бурю. Але тепер буде не так. Цією бурею займатиметься СС! – Гебауер знов-таки, немовби хоч і стримано, показував свій захват професійною старанністю СС.

– Та чого там, – сказав Плате, – найгірше, що може з ними статися, – це їх вишлють на Мадагаскар, де погода краща, ніж у Кракові.

– Не думаю, що вони взагалі колись побачать Мадагаскар, – сказав Гебауер.

Оскар наполіг на тому, щоб змінити тему розмови. Його це вечірка чи ні, врешті-решт?

Насправді Оскар уже бачив, як Гебауер передавав підробні документи на втечу до Угорщини єврейському підприємцю в барі готелю «Краковія». Може, Гебауер отримав гроші, хоча видавався занадто морально чутливим, щоб торгувати паперами, продати підпис чи печатку. Але Шиндлер був переконаний, що, попри гру перед Тоффелем, цей чоловік не був антисемітом. Та й жоден із них не був. На Різдво 1939 року ці люди були для Оскара віддушиною серед помпезної офіційної лінії партії. Згодом ці люди стануть йому ще в більшій пригоді.

Розділ 6

Операція вночі четвертого грудня переконала Штерна, що Оскар Шиндлер справді був тим самим рідкісним праведним гоем. Існує талмудичне передання про Хасідей Уммот Ха-олам – Праведників народів, про яких сказано, що в кожен момент історії людства їх рівно тридцять шість. Штерн не вірив у містичне число буквально, але передання вважав психологічно істинним, вірячи, що буде пристойно і мудро зробити Шиндлера живим пристановищем. Німець потребував капіталу – з фабрики «Рекорд» було конфісковано більшу частину обладнання, крім маленької галереї металевих пресів, чанів для емалі, токарних верстатів і печей. Штерн чинитиме на Оскара духовний вплив, тоді як подружить його з капіталом Авраам Банкер, адміністратор «Рекорда», якого Оскар здобув разом із фабрикою.

Оці двоє – великий, чуттєвий Оскар і низенький, мініатюрний Банкер – пішли навідувати ймовірних інвесторів. За наказом від двадцять третього листопада банківські й сейфові депозити євреїв утримувалися німецькою владою як фіксований траст, і господарю не дозволялося мати доступ до своїх грошей чи відсотків з них. Дехто із заможніших ділових євреїв, які дещо знали на історії, тримали таємні запаси у твердій валюті, але розуміли, що за кілька років під губернатором Гансом Франком під ризиком буде й валюта; бажано буде перевести її в рухомі цінності: діаманти, золото, товари.

По всьому Кракову були люди, що про їхнє бажання вкласти гроші у справу, яка даватиме гарантовану кількість продукції, Банкер знав. Можна було домовитися щодо інвестиції п'ятдесяти тисяч злотих в обмін на стільки й стільки кіло яких-небудь каструль на місяць, так щоб розпочати їх видачу в липні 1940 року; і так видавати продукцію інвесторові протягом року. Для краківських євреїв, поки Ганс Франк сидів на Вавелі, посуд видавався більш безпечним і зручним, ніж злоті.

Сторони цих контрактів – Оскар, інвестор і Банкер як посередник – не складали щодо цього жодного документа, навіть меморандуму. Повномасштабні контракти в той час не годились, і в кожному разі їх не можна було б офіційно засвідчити. Нічого офіційно засвідчувати не було можливості. Тут усе залежало від точної оцінки Банкером цього судетського виробника емалевого посуду.

Зустрічі відбувалися, можливо, у квартирі інвестора в центрі, старому місті Кракова. Польські пейзажисти, яких обожнювала дружина інвестора, і французькі романи, які захоплено читали його тендітні дочки, кидали певне світло на майбутню домовленість. Або ж пана інвестора було вже виселено з його квартири і він мешкав у бідніших кварталах на Подгужі. Тоді він уже перебував у шоковому стані: квартира пропала, сам опинився в підлеглих на своєму ж підприємстві – і все це навіть не за рік, а лише за кілька місяців!

На перший погляд, героїчною окрасою цієї історії було б те, що Оскара ніколи не звинувачували в тому, що він порушував оці усні домовленості. Але наступного року він сильно посвариться з одним єврейським крамарем щодо кількості продукції, яка тому належала з вантажної платформи DEF на Липовій вулиці. Тому цей пан критично ставився до Оскара до кінця життя. А проте, щоб Оскар не виконував домовленостей – такого ніколи про нього не казали.

Адже Оскар за натурою був із тих, хто платить, він узагалі примудрявся справляти враження людини, яка може платити нескінченно з безмежних багатств. У кожному разі, Оскар та інші жваві німецькі ділки протягом наступних чотирьох років заробили стільки, що тільки безумець, одержимий жагою прибутків, не сплатив би те, що Оскарів батько називав боргом честі.

Емілія Шиндлер приїхала до Кракова в гості до чоловіка уперше вже в новому році. Їй місто видалося найчарівнішим з усіх, у яких вона бувала, значно більш вишуканим, приємним і старовинним, ніж Брно у хмарах промислових димів.

Їй дуже сподобалася нова чоловікова квартира. Вікна в ній виходили на Плани, елегантне бульварне кільце, прокладене на місці давніх міських мурів, давно знесених. Унизу вулиці здіймався Вавель, а посеред цієї старовини була сучасна квартира Оскара. Вона роззиралася серед настінних прикрас і диванних покривал, дібраних пані Пфедферберг. У них відчувався новий успіх.

– А тобі добре ведеться в Польщі, – зауважила вона.

Оскар знав, що насправді вона казала про ситуацію зі своїм посагом, якого батько за нею не дав десять років тому, коли йому з Цвіттау принесли в Альт-Мольштайн новину, що його зять живе й кохає, як холостяк. Шлюб його дочки виявився саме таким, якого він боявся, і батько вирішив: побий мене грим, коли я дам йому гроші!

І хоча відсутність чотирьохсот тисяч райхсмарок дещо змінила плани Оскара, благородний фермер із Альт-Мольштайну не знав, як його дочці прикро від того, що він не дав того посагу; вона ще більше стала в захисну позицію. Не знав її батько й того, що навіть за дванадцять років, коли вона вже махнула на Оскара рукою, про ці гроші Емілія анітрохи не забула.

– Люба моя! – трубив Оскар щоразу. – Мені ті гроші сто років не були потрібні.

У своїх переривчастих стосунках із Оскаром Емілія, здається, поводитися як жінка, котра знає, що її чоловік невірний і вірним ніколи не буде, але все ж не бажає, щоб ознаки його невірності тицали їй в обличчя. Слід гадати, вона дуже обережно пересувалася Краковом, ходячи на вечірки, де

друзі Оскара, напевне, знали правду, знали імена інших жінок – імена, яких вона справді не хотіла чути.

Одного разу молодий поляк – то був Польдек Пфефферберг, який ледь не застрелив її чоловіка, хоча вона про це знати не могла, – підійшов до дверей їхньої квартири зі згорнутим килимом на плечі. То був килим із чорного ринку, який прибув зі Стамбула через Угорщину, і Пфеффербергу загадали знайти такий для Інґрід, яка переїхала на час візиту Емілії.

– Чи фрау Шиндлер вдома? – спитав Пфефферберг. Він завжди називав Інґрід «фрау Шиндлер», бо вважав, що так чемніше.

– Фрау Шиндлер – це я, – сказала Емілія, розуміючи, що означало те запитання.

Пфефферберг доволі розумно викрутився. Насправді він не має справи до фрау Шиндлер, але він так багато чув про неї від гера Шиндлера. От, власне, його, гера Шиндлера, він і хоче побачити у справі. Гера Шиндлера немає вдома, сказала Емілія. Вона запропонувала Пфеффербергові чогось випити, але він поспішно відмовився. Емілія знов-таки знала, що це означає. Чоловіка просто шокувало особисте життя Оскара, і він вважав негарним отак просто сісти й приймати частування від жертви обману.

Фабрика, яку винайняв Оскар, була за річкою на Заблочі – № 4 по Липовій вулиці. На вулицю виходили вікна сучасних конторських приміщень, і Оскар вважав, що можливо і зручно тимчасово переїхати туди, винайняти квартиру на третьому поверсі, хоча навколо були промислові квартали, не настільки блискучі, як вулиця Страшевського.

Коли Оскар узяв на себе керівництво роботою «Рекорду», перейменувавши його на «Deutsche Emailwaren Fabrik», там працювало сорок п'ять людей, виробляючи скромну кількість кухонного приладдя. На початку нового року він отримав перші контракти від армії. Це було не дивно, адже він підтримував стосунки з різними впливовими інженерами Вермахту, які сиділи в Головному комітеті з озброєння Інспекції з озброєння генерала Шиндлера. Він бував на тих самих вечірках і ходив з ними обідати в ресторан готелю «Краковія». Існують фото Оскара, де він сидить із цими людьми за дорогим столом, усі чомно всміхаються до апарата, усі добре нагодовані, щедро напоєні, а офіцери вбрані в елегантну форму. Хтось із них поставив потрібні печатки на його клопотаннях і написав важливі листи до генерала Шиндлера, просто через дружбу і тому, що вважали, що Оскар, отримавши завод, з ними ділитиметься. На інших впливали подарунки – такі, які Оскар завжди підносив офіційним особам: коньяк, килими, коштовності, меблі і коштики делікатесів. Також стало відомо, що генерал Шиндлер знає і дуже цінує свого однофамільця, що займається емальованим посудом.

Тепер, спираючись на силу вигідних контрактів Інспекції з озброєння, Оскар отримав дозвіл розширювати завод. Місце для цього було. За вестибюлем і кабінетами DEF були дві великі майстерні. Частина місця в будівлі ліворуч, якщо йти з вестибюля на фабрику, займало поточне виробництво. Друга будівля стояла пустою.

Він закупив нове обладнання, щось місцеве, щось на батьківщині. Крім військових замовлень, завод також обслуговував потреби всеїдного чорного ринку. Оскар тепер розумів, що може бути магнатом. У середині літа 1940 року в нього працювало вже двісті п'ятдесят поляків і перед ним поставало питання про введення нічної зміни. На заводі сільськогосподарської техніки гера Ганса Шиндлера за найкращих часів працювало п'ятдесят людей. Приємно перевершити батька, якому ти не пробачив.

Час від часу протягом року Іцхак Штерн просив Шиндлера влаштувати на роботу того чи того молодого єврея – як виняток: сироту з Лодзі, дочку працівника одного з відділів юденрату. За кілька місяців в Оскара працювало вже сто п'ятдесят працівників-євреїв і в його фабрики з'явилася негучна репутація місця, де можна знайти прихисток.

Це був рік, як і всі решта до кінця війни, коли євреї шукали роботи, котра б вважалася важливою для воєнних дій. У квітні генерал-губернатор Франк оголосив евакуацію євреїв зі своєї столиці Кракова. То було цікаве рішення, бо влада Райху і далі переселяла євреїв і поляків до його генерал-губернаторства майже по десять тисяч людей на день. Але умови в Кракові, заявив Франк у своєму кабінеті, були кричущими. Він чув про німецьких командирів дивізій, котрі мусили жити в багатоквартирних будинках, де мешкали і євреї. Такого самого нечуваного приниження зазнавали й деякі офіційні особи. Протягом шести місяців він обіцяв зробити Краків юденфрай (вільним від євреїв). Дозволено буде залишитися тільки п'ятнадцять тисяч кваліфікованих робітників. Усіх решту слід переселити до інших міст генерал-губернаторства: Варшави, Радома, Любліна або Ченстохови. Євреї можуть емігрувати добровільно в те місто, в яке хочуть, до п'ятнадцятого серпня. Ті, хто залишиться в Кракові до того часу, будуть вивезені з мінімальним багажем туди, куди вирішить адміністрація. З першого листопада, оголосив Ганс Франк, німцям Кракова можна буде дихати «добрим німецьким повітрям» і гуляти вулицями й провулками, де не «кишать євреї».

Франк не зміг би того року аж настільки зменшити єврейське населення міста, але, коли плани було оголошено, почалася метушня серед краківських євреїв, особливо серед молоді: усі хотіли отримати кваліфікацію. Такі люди, як Іцхак Штерн, офіційні й неофіційні агенти юденрату, уже склали список співчутливих осіб, німців, до яких можна звертатися. Шиндлер був у цьому списку, так само як і Юліус Мадріч, віденець, котрий нещодавно зміг домогтися, щоб його звільнили з вермахту, і обійняв посаду тройгендера на заводі, який шив військову форму. Мадріч розумів вигоду контрактів Інспекції з озброєння і тепер збирався відкрити власну фабрику з пошиття уніформи в передмісті Подгуже. Врешті-решт він заробить навіть більше грошей, ніж Шиндлер, але в тому annus mirabilis – 1940 році – він іще працював за платню. Про його гуманність було відомо – то і все.

До першого листопада 1940 року Франк зумів виселити двадцять три тисячі євреїв-добровольців з Кракова. Дехто з них переїхав до нових гетто у Варшаві й Лодзі. Порожні місця за родинним столом, слізні прощання на вокзалах можна собі уявити, але люди сприйняли це зі смиренням, гадаючи: «Ми це зробимо, і це буде найважче, чого вони від нас хочуть». Оскар знав, що відбувається, але, як і самі євреї, сподівався, що то тимчасові крайнощі.

Мабуть, цей рік був найбільш повним роботи в житті Оскара – він розбудовував фабрику від збанкрутілого виробництва до компанії, яку урядові агенції могли сприймати серйозно. Коли випав перший сніг, Шиндлер роздратовано помітив, що кожного дня шістдесят чи більше його єврейських працівників відсутні. Їх затримували загони СС дорогою на роботу і примушували розчищати сніг. Гер Шиндлер навідав свого друга Тоффеля в штаб-квартирі СС на Поморській і поскаржився йому. Одного дня, розповів він Тоффелю, на роботу не з'явилося сто двадцять п'ять людей.

Тоффель довірився Оскарові і широко відповів:

– Доведеться тобі зрозуміти, що декому з оцих начхати на виробництво. Зате для них справа національної ваги – змусити євреїв гребти сніг. Я й

сам цього не розумію... для них це якесь важливе ритуальне дійство: ось, євреї сніг розгрібають. Це не тільки в тебе, це в усіх та сама історія.

Оскар спитав, чи оті всі інші не скаржаться. Так, сказав Тоффель. Але, вів далі він, тут одне велике цабе з Будівельно-бюджетного відділу СС приходило обідати на Поморську і казало, що, мовляв, вважати, ніби кваліфікованим працівникам-євреям є місце в економіці Райху, дорівнює зраді.

- Напевне, тобі доведеться змиритися з іще й не таким розгрібанням снігу, Оскаре.

Шиндлер на хвилину прибрав вигляду обуреного патріота чи, може, обуреного любителя грошей.

- Якщо вони хочуть виграти війну, - сказав Оскар, - треба спочатку позбутися таких есесівців.

- Позбутися їх? - спитав Тоффель. - Та, Боже ж мій, ця наволоч - то начальники!

У результаті отаких розмов Оскар почав обстоювати принцип, що господар фабрики повинен мати неускладнений доступ до своїх працівників, а працівники - до його фабрики й їх ніхто не повинен затримувати й попихати ними, коли вони йдуть на роботу і з роботи. На думку Оскара, це було аксіомою і моральною, і виробничою. Врешті-решт, він максимально її реалізує на «Deutsche Email Fabrik».

Розділ 7

Деякі люди з великих міст від Варшави до Лодзі і з гетто Кракова, яких Франк заповзявся зробити вільним від євреїв, подалися на село, щоб загубитися серед селян. Брати Роснери, краківські музиканти, які згодом стануть добрими знайомцями Оскара, оселилися в старому селі Тинець. Воно стояло на мальовничому закруті Вісли, над селом на вапняковій скелі височіло бенедиктинське абатство. Проте воно виявилось достатньо анонімним для Роснерів. У селі було кілька єврейських крамарів і ортодоксальних кустарів, з якими музикантам із нічного клубу не було про що особливо говорити. А от селяни, зайняті монотонним збиранням врожаю, були настільки раді, що Роснери вже сподівалися знайти серед них музикантів.

Вони приїхали до Тинця не з Кракова, не з того великого розподільника за ботанічними садами на Могильській вулиці, де молоді есесівці запихали людей у вантажівки й вигукували брехливі заспокійливі обіцянки пізніше підвезти їм адекватно позначений багаж. Брати, фактично, приїхали з Варшави, де вони до того весело працювали у «Василіску». Вони виїхали рівно за день до того, як німці закрили варшавське гетто, - Генрі, Леопольд, Мансі, дружина Генрі, та їхній п'ятирічний син Олек.

Думка про південне польське село на зразок Тинця неподалік їхнього рідного Кракова братам подобалась. У такому разі в них з'являлася можливість, якщо умови покращаться, поїхати автобусом до Кракова і знайти там роботу. Австрійка Мансі Роснер узяла з собою швацьку машинку, і Роснери почали невеличку кравецьку справу в Тинці. Вечорами вони грали в шинках і стали місцевою сенсацією. У селах радо приймають і підтримують

несподівані таланти, хай навіть єврейського походження. Та й скрипка є найулюбленишим інструментом поляків.

Одного вечора фольксдойчер (німецькомовний поляк) проїздом із Познані почув гру братів Роснерів біля заїзду. Той фольксдойчер був муніципальним чиновником із Кракова, один з тих польських німців, іменем яких Гітлер передусім і захопив Польщу. Цей чоловік розповів Генрі, що мер Кракова оберштурмбанфюрер Пафлю і його заступник, колись відомий лижник Зепп Рьоре, навідають це село в пору обжинків, і висловив бажання організувати для високих гостей концерт вишуканого дуету Роснерів.

Надвечір, коли перев'язані снопи сонно лежали на полях, тихих і безлюдних, наче в неділю, кортеж лімузинів проїхав Тинцем і став біля вілли відсутнього польського аристократа. На терасі чекали причепурені брати Роснери, а коли панство всілося в залі, яка колись була бальною, їх запросили до виступу. Генрі й Леопольд відчували водночас і радість, і страх, побачивши, як серйозно товариство оберштурмбанфюрера Пафлю підготувалося слухати їхній концерт. Дами були в білих сукнях і рукавичках, військові – у повній формі, чиновники – з ошатними стоячими комірцями. Коли вже люди завдали собі стільки клопоту, їх легко розчарувати. А для єврея за такого режиму навіть викликати культурне розчарування було серйозним злочином.

Але публіка їх полюбила. То був характерний *gem?tlich* [2 – Привітний, добродушний (нім.).] натовп: вони любили Штрауса, твори Оффенбаха, Легара, Андре Мессаже і Лео Фалля. Коли настав час замовлень, публіка стала зовсім сентиментальною.

Поки Генрі й Леопольд грали, панство пило з високих келихів привезене з собою шампанське.

Коли скінчився офіційний концерт, братів провели униз із гори, туди, де зібралися селяни і солдати, що супроводжували публіку. Якби раптом трапився якийсь стихійний вияв расизму, то він би стався саме там. Але знов-таки, коли брати залізли у фургон і глянули в очі юрбі, Генрі зрозумів, що їм немає чого боятися. Гордість селян, частково національна – адже цього вечора Роснери представляли польську культуру, – захищала музикантів. Було як у ті давні часи, коли Генрі помічав, що усміхається Олекові й Мансі, які сидять унизу, грає для неї, а на всіх решту не звертає уваги. У такі хвилини здавалося, що на всій землі настав мир, хоча б на час музики.

Коли все скінчилося, якийсь підстаркуватий сержант з СС, можливо ротенфюрер (нижчий чин сержантського складу СС) – Генрі тоді ще не дуже знався на званнях СС, – підійшов до них, коли брати стояли коло фургона, приймаючи вітання. Есесівець кивнув до них і ледь посміхнувся.

– Маю надію, ви гарно відсвяткували врожай, – промовив він, уклонився й пішов.

Брати презирнулися. Щойно сержант відійшов достатньо далеко, вони піддалися спокусі обговорити, що б це означало. Леопольд не мав сумнівів.

– Це погроза, – сказав він.

Це свідчило про те, чого вони внутрішньо страшилися, коли чиновник-фольксдойчер уперше заговорив із ними: у цей час не можна висовуватися, не слід мати впізнаване обличчя.

Таке було життя країни в 1940 році. Кар'єрне падіння, сільська нудьга, ремісниче животіння, час від часу жахиття – і притягальна сила цього

яскравого ядра, міста Кракова. До того, розуміли Роснери, колись урешті дійде.

Емілія повернулася додому восени, і, коли Штерн наступного разу пришов до квартири Шиндлера, каву йому піднесла вже Інґрід. Оскар не робив секрету зі своїх слабкостей і, здається, навіть гадки не мав, що аскетичному Іцхаку Штернові потрібне якесь виправдання присутності Інґрід у його домі. Тож, коли каву було випито, Оскар пішов до бару, дістав звідти свіжу пляшку бренді й поставив її на столі між собою і Штерном, ніби Штерн усерйоз збирався допомогти йому її випити.

Штерн завітав того вечора сказати Оскарові, що одна сім'я, яку ми тут назвемо Ц.[3 – Я не наводжу в романі прізвище повністю, оскільки в Кракові безліч польсько-єврейських прізвищ і використання якогось іншого могло б образити пам'ять якої-небудь зниклої родини чи живого Оскарового товариша. – Прим. авт.], поширює про нього чутки: старший Давид і молодший Леон Ц. навіть на вулицях Казімежу – не кажучи про вітальні – розповідають, буцімто Оскар – німецький бандит і горлоріз. Коли Штерн переказав ці слова Оскарові, він дещо пом'якшив формулювання.

Оскар розумів, що Штерн не вимагає реакції, а просто повідомляє, що знає. Але, звичайно, він відчув, що має якось зреагувати.

– Можу і я про них попліткувати, – сказав Оскар. – Вони мене просто грабують. Ось в Інґрід спитайте.

Інґрід була начальницею обох Ц. Вона була зручним тройгендером і, не маючи ще й тридцяти років, не була дуже досвідчена в торгівлі. Ходили чутки, ніби Оскар сам домовився, щоб цю дівчину призначили, аби мати собі надійну точку для реалізації свого посуду. Але Ц. все одно загалом робили у своїй компанії що хотіли. Коли їх ображала сама думка, що їхньою справою розпоряджається окупант, то винуватити їх не було в чому.

Штерн відмахнувся від пропозиції Оскара. Хто він такий, щоб допитувати Інґрід? У кожному разі, порівнювати її покази з тим, що кажуть вони, було ні до чого.

– Вони переграють Інґрід, – сказав Оскар.

Вони прийшли на Липову по своє замовлення, підмінили на місці рахунок і взяли більше, ніж заплатили. «Вона каже, що все гаразд, – сказали вони працівникам Шиндлера. – Він з Інґрід про все домовився».

Син, по суті, збирав навколо себе натовпи і розповідав, що його побили есесівці за вказівкою Шиндлера. Щоправда, історія ця мала кілька варіантів. То його побили на фабриці Шиндлера, на складі, звідки молодший Ц. вийшов з поламаними зубами і підбитим оком. То це сталося на Лімановського на очах у свідків. Чоловік на прізвище Ф., працівник Оскара і друг Ц., казав, ніби чув, як Оскар, тупаючи ногами, бігав по своєму кабінету на Липовій, погрожуючи вбити старого Давида Ц. Тоді, за його словами, Оскар поїхав на Страдом і пограбував касу Ц., напхав кишені грошима, сказав, що в Європі настав «новий порядок», а тоді побив Давида в його кабінеті.

Чи можливо, що Оскар міг накинутися на старого Давида Ц., так що той зліг весь у синцях? Чи ймовірно, що він домовився з приятелями з поліції, щоб вони побили Леона? На одному рівні і Оскар, і Ц. були бандитами, вони продавали тонни посуду нелегально, не подаючи звітність до Transferstelle (Бюро перерахування), не використовуючи, як вимагалось, талони, що мали назву Bezugschein. На чорному ринку розмова була проста, а вдача гаряча. Оскар міг визнати, що він колись примчав до крамниці Ц., назвав батька з

сином злодюгами і взяв з каси ту суму, яку Ц. недоплатили за посуд. Оскар визнавав, що стусонував молодого Леона. Але більше нічого він визнавати не збирався.

Та й у Ц., знайомих Штернові з дитинства, була ще та репутація. Не те що кримінальна, але було відомо, що вони не дуже чисті на руку і, що важливо в цьому випадку, схильні верещати, коли їх спіймають.

Штерн знав, що синці в Леона були. Леон ходив з ним по вулиці й охоче пояснював їхнє походження. СС побити його де-небудь могли, але причин до цього могло бути чимало. Штерн не тільки не вірив у здатність Шиндлера попросити СС про таку послугу, але також відчував, що ці історії ніяк не в'яжуться з власними ширшими задумами Шиндлера. Вони б могли бути ймовірними, якби гер Шиндлер виставив брутальну лінію поведінки. Для того, чого бажав Штерн, випадкові збочення з праведного шляху не важили. Якби Оскар був зовсім без гріха, то не було б і цієї квартири в тому вигляді, в якому вона є, і Інгрід не чекала б на нього в спальні.

І потім, варто ще сказати, що Оскар згодом врятує їх усіх – пана і пані Ц., Леона Ц., пана Г., панну М. – секретарку старого Ц. – і вони самі про це казатимуть, але від тої історії з синцями не відмовляться.

Того вечора Іцхак Штерн також приніс новини про тюремний вирок Мареків Біберштейну. Йому присудили два роки у в'язниці на вулиці Монтелюпі – тому самому Мареків Біберштейну, який був головою юденрату, чи пак був ним до арешту. В інших містах юденрати вже здобули ненависть усього єврейського населення, бо здебільшого займалися складанням списків тих, хто має працювати примусово чи бути відправлений до таборів. Юденрати німецька адміністрація розглядала як органи власної волі, але в Кракові Марек Біберштейн і його кабінет усе ж вважали себе буфером між адміністрацією військового мера Кракова – Шміда, а пізніше Пафлю з одного боку і євреями міста з іншого. У краківській німецькій газеті від 13 березня 1940 року такий собі доктор Дітріх Редекер зауважив, що, відвідавши юденрат, був вражений контрастом між його килимами та плюшевими кріслами – і бідністю й брудом єврейських кварталів на Казімежі. Але євреї, які пережили ті часи, не пам'ятають, щоб перший юденрат відрізав себе від народу. Жадаючи наживи, проте, вони припустилися тої самої помилки, що і юденрати Лодзі й Варшави до них, даючи можливість багатим викупитися зі списку на примусові роботи, змушуючи реєструватися в цьому списку бідних в обмін на хліб і юшку. Але навіть пізніше, у 1941 році, Біберштейн і його рада й далі користувалися повагою євреїв Кракова.

Той перший склад юденрату становив двадцять чотири члени, здебільшого з середовища інтелектуалів. Щодня дорогою на Заблоче Оскар проїжджав повз їхню контору на розі на Подгужі, всередині якої скупчилося кілька секретаріатів. Кожен член ради, як відділ, відповідав за певний аспект управління. Пан Шенкер відповідав за податки, пан Штайнберг за будівництво – необхідна посада в суспільстві, де люди весь час переселяються туди-сюди: цього тижня переховуються де-небудь на селі, а наступного вже повертаються до міста, втомившись від обмеженості селян. Леон Зальпетер, фармацевт за фахом, тепер відповідав за соціальне забезпечення. Були секретаріати, відповідальні за харчування, цвинтарі, проїзні документи, економічні справи, адміністративні служби, культуру, навіть – попри заборону шкіл – за освіту.

Біберштейн і його рада були переконані, що ті євреї, яких буде вигнано з Кракова, закінчать у гірших місцях, тому вдавалися до давньої стратегії – хабарів. Скромна скарбниця юденрату виділила двісті тисяч злотих на такі цілі. Біберштейн і секретар із житлово-комунальних справ Хаім Гольдфлюсс знайшли посередника для цього – фольксдойчера на ім'я Райхерт, людину зі

зв'язками в СС і міській адміністрації. Завданням Райхерта було передати гроші низці чиновників, починаючи від оберштурмфюрера (в СС еквівалент старшого лейтенанта) Зайберта, – офіцера, який відповідав за зв'язок між юденратом і міською владою. За ці гроші чиновники мали дозволити ще десятьом тисячам євреїв Кракова залишитися вдома попри наказ Франка. Чи то Райхерт образив чиновників, узявши забагато грошей собі й запропонувавши замалий хабар, чи панове відчували, що заповітне бажання генерал-губернатора зробити місто юденфрай робило прийняття хабарів ризикованим, з судового провадження зрозуміло не було. Але Біберштейнові дали два роки на Монтелюпі, а Гольдфлюссу – шість місяців в Аушвіці. Самому Райхерту дали вісім років. Але всі розуміли, що йому буде легше, ніж двом першим.

Шиндлер похитав головою: покласти двісті тисяч злотих за таку непевну надію.

– Райхерт – шахрай, – промовив він.

Щойно десять хвилин тому вони обговорювали, чи є шахраями Ц., і питання так і залишилося відкритим. А от щодо Райхерта сумніву не було.

– Я б їм сказав, що Райхерт – шахрай! – не вгавав він.

Штерн філософськи зауважив, що бували часи, коли єдині люди, котрі робили щось путне, були саме шахраї.

Шиндлер розреготався – на весь рот, зубатим, майже грубим сміхом.

– Красно дякую, друже! – сказав він Штернові.

Розділ 8

Різдво того року видалося не таким уже й поганим. Але була в ньому якась млюсність, і сніг білим знаком питання лежав на Плантах під вікнами Шиндлера, немовби тут постало щось уважне і вічне – на дахах Вавеля над вулицею, під давніми фасадами вулиці Канонічої. Ніхто вже не вірив, що все закінчиться швидко, – ні солдати, ні поляки, ні євреї по обидва боки річки.

Свій секретарці-польці Кльоновській Шиндлер подарував на Різдво кумедну паризьку штучку – пуделя, якого йому дістав Пфефферберг. Інгрід він придбав коштовні прикраси і щось таке надіслав славній Емілії до Цвіттау. Дістати пуделя було непросто, повідомив йому Пфефферберг. А от прикраси знайшлися одним махом. Адже в такі часи коштовності активно мігрують.

Здається, Оскарові вдавалося підтримувати паралельні стосунки з трьома жінками і всіляку випадкову дружбу з іншими без типових мук, які опосідають ловеласа. Ті, хто бував у його квартирі, ніколи не бачили Інгрід у поганому гуморі. Вона, здається, була великодушною і люб'язною дівчиною. Емілія, яка мала більше підстав нарікати, вважала нижчим за власну гідність улаштовувати такі сцени, на які цілком заслуговував Оскар. Якщо Кльоновська була чимось невдоволена, це ніяк не впливало на те, як вона трималася в адміністрації DEF, чи на її вірність герові директору. Ніби варто було чекати, що за такого способу життя, як в Оскара, прилюдні з'ясування стосунків між його жінками були б регулярними. Але ніхто з друзів і робітників Оскара – таких свідків, які охоче його обговорювали і при нагоді посміювалися з його тілесних

тріхів, – не може пригадати жодної такої болісної конфронтації, яка так часто трапляється навіть у скромніших за Оскара донжуанів.

Припускати, що когось із цих жінок влаштовувало часткове володіння Оскаром – це принижувати їхню гідність. Справа, можливо, була в тому, що, коли ви схотіли поговорити з Оскаром про вірність, у його погляді з'являлася така щира дитяча зніченість, ніби ви збиралися тлумачити йому теорію відносності, котру можна зрозуміти, якщо годин із п'ять уважно послухати. В Оскара ніколи не було на це стільки часу, то він і не розумів.

Окрім ситуації з його матір'ю. Того різдвяного ранку заради покійної мами Оскар пішов на службу до Мар'яцького костюлу. Над головним вівтарем донедавна був дерев'яний триптих Віта Ствоша, на якому, на втіху вірянам, юрилися і бурхливо жестикулювали святі. Порожнє місце, блідий камінь там, де колись був славетний вівтар, вразило й засмутило гера Шиндлера. Триптих украдено. Його вивезли до Нюрнберга. Що коїться у світі!

А проте справа цієї зими йшла просто чудово. Наступного року друзі з Інспекції з озброєння почали говорити з Оскаром про можливість відкрити зброярський відділ, щоб виробляти протитанкові міни. Оскара міни не так цікавили, як каструлі та сковорідки. По-перше, посуд мав просту конструкцію. Метал ріжуть, пресують, занурюють у посудини, випалюють за відповідної температури, немає необхідності калібрувати інструменти. А виробництво зброї потребує якнайбільшої точності. Вироблені міни не можна було б продавати з-під прилавка, а Оскарові подобалася така торгівля – сам процес, азарт, сумнівна репутація, швидка окупність, відсутність паперової мороки.

Але оскільки політично це був непоганий крок, він започаткував зброярський підрозділ, поставив кілька здоровених машин «Hilo» для точного пресування і механічної обробки корпусів в одній галереї в цеху № 2. Тож поки що підрозділ перебував на стадії розвитку: кілька місяців мало піти на планування, вимірювання та виробничі випробування, перш ніж з'явиться перший снаряд. Зате великі «Hilo» дали заводові Шиндлера захист перед лицем непевного майбутнього, надаючи йому вигляду закладу, де виробляють щось необхідне.

Ще до того, як «Hilo» налаштували, Оскар почав отримувати від знайомих із Поморської інформацію, що планується влаштувати нове гетто для євреїв. Він поділився цією чуткою зі Штерном, не бажаючи зчиняти тривогу. О, казав Штерн, так, ходять такі чутки. Дехто навіть уже чекає, коли ж це станеться. Ми будемо всередині, а ворог зовні. Ми зможемо керувати власними справами. Ніхто нам не заздритиме, не закидатиме камінням на вулицях. Стіни гетто будуть чіткими. То вже буде остання, зафіксована стадія катастрофи.

Указ «Gen. Gub. 44/91», виданий третього березня, надрукували у краківських щоденних газетах і оголосили з гучномовців на машинах, які проїхали Казімежем. Проходячи своїм зброярським відділом, Оскар почув, як один із техніків-німців коментував ці новини.

– Може, ім там буде краще? – ставив питання він. – Поляки ж їх не люблять.

Указ був виданий саме під таким приводом. Щоб зменшити расові конфлікти в генерал-губернаторстві, буде влаштовано закритий єврейський квартал. Переселення до гетто буде обов'язковим для всіх євреїв, але ті, хто має відповідну трудову картку, зможуть ходити з гетто на роботу, а ввечері повертатися. Гетто влаштують у передмісті Подгуже за річкою. Останній день переселення – двадцяте березня. Тим, хто прийде, квартири надасть

юденрат, але поляки, які нині живуть у цьому районі, мають переїхати і, відповідно, звернутися до власної житлової контори, щоб їм надали квартири в інших частинах міста.

До указу додавалася мапа гетто. З півночі воно буде обмежене річкою, зі сходу – залізничною гілкою у львівському напрямку, з півдня – пагорбами за Ренкавою, з заходу – ринковою площею. Тут мало бути тісно.

Але була надія, що утиски все ж матимуть конкретну форму і в людей буде можливість бодай якось планувати своє обмежене майбутнє. Такій людині, як Юда Дреснер, гуртовий торгівець тканинами зі Страдомської вулиці, якому пощастило бути знайомим з Оскаром, минулі півтора року принесли шалену послідовність указів, незваних гостей і конфіскацій. Він втратив свою справу, яку забрало «Агентство опіки», машину, квартиру. Його банківський рахунок було заморожено. Школу, де вчилися його діти, закрили, або ж їх було виключено зі школи. Сімейні коштовності забрали, навіть радіоприймач. Йому і його родині було заборонено вхід до центру Кракова, подорожі поїздами. Їздити можна було тільки в спеціально відведених трамвайних вагонах. Дружину, дочку і синів раз у раз змушували розгрібати сніг або виконувати якісь інші примусові роботи. Ніколи не відомо, коли тебе заштовхають у вантажівку, чи надовго ти зникнеш і який псих може керувати тою працею, до якої тебе змусять. За такого режиму немає відчуття землі під ногами, немовби сповзаєш до бездонної ями. Але, може, гетто – це і є дно, той стан, у якому можливо хоч якось зібратися з думкою.

До того ж краківські євреї звикли до самої ідеї гетто – можна сказати, для них вона вроджена. І коли вже рішення було ухвалено, навколо самого цього слова вже був затишний, предковичний ореол. Їхнім дідам не було дозволено виходити за межі свого гетто на Казімежі до 1867 року, коли Франц-Йосиф підписав декрет, яким дозволив їм жити в тих частинах міста, де забажають. Циніки казали, що австрійцям треба було відкрити Казімеж, який стоїть у вигині річки біля Кракова, щоб польським робітникам можна було селитися ближче до місць своєї праці. А проте Франца-Йосифа старші мешканці Казімежу шанували так само палко, як Шиндлерова родина в його дитячі роки.

Хоча свобода для них настала так пізно, серед старшого покоління краківських євреїв була і певна ностальгія за старим казімежським гетто. Гетто означало скупченість, тісноту в помешканнях, спільні санвузли, суперечки через місце для сушіння білизни. А проте ця ситуація своєрідним чином освячувала винятковість єврейського народу – і можна було разом співати, вести зрозумілі вузькому колу вчені розмови та сіоністські балачки пліч-о-пліч у кав'ярнях, де ідей, на відміну від вершків, ніколи не бракувало. З гетто Лодзі й Варшави повзли недобрі чутки, але гетто на Подгужі за планами видавалося просторішим, адже, коли накласти його мапу на мапу центру міста, гетто виявлялося тільки вдвічі меншим за Старе місто, – звичайно, це не є достатній простір, але й не жахлива тиснява.

Також в указі була заспокійлива фраза, в якій обіцялося захищати євреїв від їхніх польських співвітчизників. З початку 1930-х років у Польщі тривав штучно зорганізований національний конфлікт. Коли почалася криза і впали ціни на зброю, польський уряд санкціонував низку антисемітських політичних груп – з тих, які вважали євреїв причиною власних економічних негараздів. «Санація» – партія морального очищення маршалка Пілсудського – по смерті керманіча об'єдналася з «Табором національної єдності» – правим угрупованням, яке тероризувало євреїв. Прем'єр-міністр Складковський у стінах варшавського сейму проголосив: «Економічна війна з євреями? Гаразд!» Замість того щоб дати селянам земельну реформу, «Санація» схилила їх дивитися на єврейські ятки з ярмарку як на символ і загальне пояснення бідності польського села. Траплялися єврейські погроми

в різних містах, починаючи з Гродна у 1935 році. Польські законодавці також долучилися до боротьби, і єврейським підприємствам перекрили кисень нові закони про банківський кредит. До ремісничих артілей не приймали євреїв, університети запровадили квоту, яку вони самі, сильні в класичних мовах, називали *numerus clausus aut nullus* (обмежена кількість або нуль), на вступ єврейських студентів. Факультети поступилися вимогам «Національної єдності», щоб для євреїв виділили особливі лавки у дворі університету і не пускали їх лише в ліву половину аудиторій. Незрідка в польських університетах траплялося так, що яка-небудь красива й блискуча дочка єврейського народу виходила з аудиторії – і отримувала швидкий удар замашною бритвою по обличчю від худого серйозного юнака з «Табору національної єдності».

У перші дні німецької окупації завойовники були вражені тим, наскільки охоче поляки показували, де живуть євреї, як міцно тримали якого-небудь дідка з пейсами, поки німець відрізав його ортодоксальну бороду ножицями або піхотним багнетом, вряди-годи деручи обличчя. Отже, в березні 1941 року обіцянка захищати мешканців гетто від польської національної сваволі цілком викликала довіру.

Хоча краківські євреї не дуже раділи й тішилися, збираючи речі для переїзду на Подгуже, у цьому було і якесь химерне відчуття повернення додому, а ще – відчуття наближення до межі, за якою, коли щаститиме, тебе вже нікуди не виганятимуть і не тиранитимуть. Аж до того, що деякі євреї з сіл навколо Кракова – Велички, Неполомиць, Липниці Мурованої і Тинця – поспішили до міста, щоб не опинитися з двадцятого березня замкненими в непривітному оточенні. Адже гетто за своєю природою, майже за визначенням, є місцем, де можна жити, навіть попри окремі випадки терору. Гетто являло собою статистику, а не динаміку.

Гетто внесе невеликі незручності в життя Оскара Шиндлера. Для нього було звичайною річчю вийти зі своєї розкішної квартири на Страшевського, проминути вапнякову брилу Вавеля, який засів у вузькій шийці міста, немов корок у пляшці, і так проїхати через Казімеж, мостом Костюшка, а тоді ліворуч на свою фабрику на Заблочі. Тепер цей маршрут перегороджували мури гетто. Це була дрібна проблема, але тим доцільнішим ставало в такій ситуації тримати квартиру в конторських приміщеннях на Липовій. То було не таке вже й погане місце, у стилі Вальтера Гропіуса. Багато скла, світла, модні кубічні цеглини біля парадного.

Усюди, де він проїжджав між містом і Заблочем у ці березневі дні перед кінцевим строком, він бачив євреїв Казімежу, які збирали речі, а на Страдомській на початку пільгового періоду обганяв родини, які штовхали перед собою візки, навантажені стільцями, матрацами, годинниками, у бік гетто. Їхній рід мешкав на Казімежі відтоді, як то був острів, відділений від центру струмком, що звався Стара Вісла, від тих часів, коли, фактично, Казимир Великий запросив євреїв до міста, тоді як в інших краях на них звертали вину за «чорну смерть». Оскар подумав, що їхні предки так само примандрували до Кракова, штовхаючи перед собою візки з постіллю, понад п'ятсот років тому. Тепер вони йдуть звідси – немовби з тими самими візками. Казимирове запрошення скасоване.

У цих ранкових поїздках через місто Оскар помітив, що за планом мали пустити трамвай вулицю Львівською, через самий центр гетто. Усі мури навколо трамвайних колій зводили польські будівельники, а там, де колись було відкрите місце, його затулили цементними плитами. До того ж трамваї мали проїжджати все гетто із зачиненими дверима і не зупинятися, доки не виїжджали знову до Umwelt (довкілля), арійського світу, на розі вулиць Львівської і Святої Кінги. Оскар знав, що люди все одно якось намагатимуться сісти в той трамвай. Замкнені двері, без зупинок, кулемети по боках – усе одно. Люди невиліковні. Вони прагнуть вийти з нього –

скажімо, чиясь вірна служниця-полька з торбинкою ковбаски. І намагатимуться сісти на нього – які-небудь прудкі атлетичні хлопці, як той самий Леопольд Пфедерберґ, з повними кишенями діамантів чи окупаційних злотих, а то й із шифровкою для партизанів. Люди реагують на будь-який шанс, навіть найдрібніший, із замкненими дверима, який швидко мчить за глухими мурами.

Від двадцятого березня єврейські працівники Оскара не отримуватимуть заробітної платні і матимуть, з ідеї, жити виключно за рахунок своїх продовольчих карток. Натомість він платитиме внески краківській штаб-квартирі СС. І Оскара, і Мадріча це не радувало, бо розуміли, що війна скінчиться – і рабовласників, як це було в Америці, осоромлять і обберуть до нитки. Внески, які він мав платити шефам поліції, були стандартними для Головного адміністративно-економічного бюро СС – сім з половиною райхсмарок на день за кваліфікованого працівника, п'ять райхсмарок – за некваліфікованого чи жінку. То були дещо нижчі розцінки, ніж на вільному ринку праці. Але для обох – і Оскара, і Юліуса Мадріча – моральна незручність переважала економічну вигоду. Видача заробітної платні найменше того року хвилювала Оскара. До того ж він ніколи не був ідеальним капіталістом. Батько ще в юності часто докоряв йому необережним поведінням із грошима. Поки Оскар просто керував продажами, він тримав дві машини, плекаючи надію, що Ганс колись почує про це і буде вражений. Тепер, у Кракові, він міг дозволити собі цілу стайню: бельгійську «мінерву», «майбах», кабриолет «адлер», BMW.

Витрачати гроші наліво й направо, а при тому бути багатшим за свого обачнішого батька – це була така перемога, якої Оскар бажав собі в житті. У вдалий час вартість праці не особливо важила.

У Мадріча теж було так. Швацька фабрика Мадріча стояла на західному краю гетто, приблизно за півтора кілометра від емалевої фабрики Шиндлера. Справи в нього йшли так добре, що він вів переговори про відкриття подібної фабрики в Тарнові. Юліус також ходив в улюбленцях Інспекції з озброєння і був на такому гарному рахунку, що йому позичив мільйон злотих «Банк Емісійний».

Хоч яку етичну відразу вони відчували, малоімовірно, щоб котрийсь із цих двох підприємців вважав за моральний обов'язок не брати на роботу додаткових євреїв. То був принцип, а оскільки вони обидва були прагматиками, подібні принципи були не в їхньому стилі. У кожному разі, Іцхак Штерн, так само як Роман Гінтер, ділок і представник Бюро з матеріальної допомоги юденрату, зверталися до Оскара з Юліусом, просячи взяти на роботу ще євреїв, скільки тільки можна. Метою було надати гетто економічній стабільності. І Штерн, і Гінтер вважали в той момент аксіомою, що єврея, котрий має економічну цінність у скоростиглій імперії, яка потребує кваліфікованих працівників, найгірша доля омине. Оскар і Мадріч погоджувалися.

Отже, два тижні євреї штовхали свої візки Казімежем, а тоді через міст на Подгуже. Заможнішим родинам допомагали везти речі слуги-поляки. На дні візків ховались останні брошки, хутряні шубки – під матрацами, чайниками й пательнями. Польські роззяви юрмилися понад Страдомською і Старовісльною, пашекували й кидалися грудками землі. «Жидки, жидки йдуть! Бувайте, жидки!»

За мостом вигадлива дерев'яна брама вітала нових громадян гетто. Вона була білою із закругленням угорі, яке надавав їй східного вигляду, мала

дві широкі арки для трамваїв, що йшли в Краків і з Кракова, а збоку стояла біла будка для охорони. Над арками напис івритом сумлінно повідомляв: «Єврейське місто». Високі мури з колючим дротом угорі тяглися перед гетто, над річкою, а проміжки в них були закриті триметровими цементними плитами, заокругленими вгорі, подібними до безіменних могильних пам'ятників.

Біля брами до гетто єврея з візком зустрічав представник житлового відділу юденрату. Якщо в чоловіка була дружина і велика сім'я, їм давали дві кімнати й дозвіл на користування кухнею. Навіть у такому разі після спокійного життя в 20-ті й 30-ті роки було прикро поділяти своє приватне життя з родинами інших релігійних поглядів, з якимось їхнім неприємним духом і звичками. Матері здіймали крик, батьки казали, що могло бути й гірше, хитали головами й тяглися язиком до дірявого зуба. У межах однієї кімнати ортодоксальні євреї не хотіли терпіти лібералів.

Двадцятого березня переселення завершилось. Усі, хто не потрапив до гетто, були в небезпеці, без прав і під загрозою. А всередині його поки що можна було жити.

Двадцятитрьохрічній Едіт Лібгольд із немовлям і матір'ю дали кімнату на першому поверсі. Півтора роки тому падіння Кракова довело її чоловіка до розпачу. Він ходив кудись із дому, нібито шукав для себе якихось курсів. Він думав про ліс, про пошук тихої галявини. Так і не повернувся.

З торцевого вікна Едіт бачила Віслу крізь колючий дріт, але її шлях в інші частини гетто, особливо до лікарні на Венгерській, пролягав через пляц Згоди – єдину площу гетто. Тут на другий день перебування за муром вона буквально на двадцять секунд розминулася з вантажівкою СС, якою людей забирали в місто розвантажувати вугілля чи розгрібати сніг. За чутками, незрідка з таких нарядів до гетто поверталось на одного-двоє менше людей, ніж забирали. Більше, ніж цієї примарної загрози, Едіт боялася бути загнаною в машину в момент, коли йдеш до аптеки Панкевича, а дитину треба буде годувати за двадцять хвилин. Тож вона пішла з подругами до Єврейського бюро зайнятості. Якщо вдасться знайти роботу в нічну зміну, про її маля тим часом зможе подбати мама.

У такі перші дні в бюро було повно народу. Юденрат запроваджував власну поліцію, Ordnungsdienst (ОД), яку розширювали й приводили до ладу, щоб підтримувати порядок у гетто, і хлопець у кашкеті з пов'язкою на рукаві організовував черги перед бюро.

Компанія Едіт Лібгольд щойно опинилася всередині, і дівчата галасливо спілкувалися, чекаючи своєї черги. І тут до Едіт підійшов невеликий чоловічок середніх років у брунатному костюмі з краваткою. Дівчата відчували, що його привабили їхні веселощі й бадьорість. Спочатку вони гадали, що він збирається залицятися до Едіт.

– Слухайте, – сказав він. – Замість чекати зараз... На Заблочі є емалева фабрика.

Він витримав паузу, даючи можливість адресі справити враження. Заблочє за межами гетто, сказав він. Там можна щось вимінювати в польських робітників. Потрібно десять здорових жінок на нічну зміну.

Дівчата трохи поробили гримаси, немовби могли перебирати роботою і навіть відмовити. Робота не важка, запевнив він. Там усього, що треба, навчать. Чоловічок відрекомендувався: Авраам Банкер, управитель. Звичайно, ще є господар-німець.

– А який той німець? – спитали дівчата.

Банкер усміхнувся так, ніби збирався зараз раптово справдити їхні надії. Непоганий, сказав він.

Увечері Едіт Лібгольд зустрілася з іншими нічними працівниками емалевої фабрики і покрокувала з ними через гетто на Заблочє під охороною єврейського ОД. У колоні вона стала розпитувати досвідчених робітників про порядки на «Deutsche Email Fabrik».

- Там дають дуже наваристий суп, - розповіли Едіт.

- Б'ють? - спитала вона.

- Ні, то не таке місце, - відповіли їй. - Це не фабрика бритв Бекманна, більше схоже на Мадріча. У Мадріча добре, і в Шиндлера теж.

Біля входу на фабрику Банкер зібрав новеньких в окрему колону і повів нагору повз порожні столи до дверей з табличкою «Herr Direktor». Едіт Лібгольд почула, як густий голос погукав їх усередину. Гер директор сидів за столом у кутку і палив цигарку. Його русьве волосся було немовби щойно вкладеним, вбраний він був у двобортний костюм із шовковою краваткою. Директор мав вигляд людини, яка зібралася в гості, але затрималася спеціально для того, щоб їм дещо сказати. То був великий і ще молодий чоловік. Від такої гітлерівської мрії Едіт очікувала лекції про военну економіку і підвищення виробничих квот.

- Хочу вас привітати, - сказав він польською мовою. - Ви є частиною розширення цієї фабрики. - Він відвів очі, мабуть, подумавши: «Не треба їм такого казати - вони тут крєвно не зацікавлені».

Тоді, не зморгнувши оком, без жодного вступу чи поруху плечима, директор сказав:

- На цьому місці ви будете в безпеці. Хто працюватиме тут, той переживе війну.

Відтак він побажав усім хорошої ночі і вийшов разом з ними з кабінету, дозволивши Банкеру притримати працівників на сходах, тож гер директор спустився першим і сів за кермо своєї машини.

Обіцянка всіх вразила. Це було щось надзвичайне. Як людина - не Господь Бог - може таке обіцяти? Але Едіт Лібгольд відчула, що повірила цим словам моментально. Не те щоб вона цього хотіла; так, це була обіцянка-цяцянка доволі ризикованого характеру. Проте тієї секунди, коли гер Шиндлер промовив ці слова, не залишалося нічого іншого, як повірити.

Нові працівниці DEF слухали свій інструктаж у щасливому заціпенінні. Немовби якась божевільна стара циганка, що їй нема чого втрачати, наворожила кожній з них шлюб із графом. Ця обіцянка назавжди змінила те, чого Едіт чекала від життя. Навіть якби її застрелили, здається, вона би підскочила на рівні ноги й закричала: «Ні, сам гер директор сказав, що цього не буде!»

Робота особливого розуму не вимагала. Едіт носила до печі посуд, щойно вийнятий з емалі, на довгій палиці з гачками. А носячи, міркувала над обіцянкою гєра Шиндлера. Такі абсолютні речі може обіцяти лише безумець. А він навіть оком не змигнув. Проте був при здоровому глузді. Адже він - ділова людина, запрошена до когось вечеряти. Тож він має знати, що каже. Але для такого потрібне якесь іше одне бачення - може, зв'язок із Богом, чортом чи порядком речей. І знов-таки - його рука з золотою каблучкою-печаткою не була рукою провидця. Це була рука, звична тримати келих, у

ній можна було відчувати ніби приховану ласку. І знов Едіт подумала про те, чи він при здоровому глузді, про сп'яніння, про містичні пояснення, про якусь техніку, за допомогою якої гер Шиндлер заразив її впевненістю.

Подібні цикли думок не раз повторювалися цього року і в наступні роки в усіх, кому Оскар Шиндлер дав таку запаморочливу обіцянку. Комусь у його словах почувся прихований сенс. Якщо цей чоловік не має рації, якщо він трохи користується своєю силою, щоб передати власну переконаність, – то нема на світі ні Бога, ні людяності, ні хліба, ні руки допомоги. А є хіба шанси, і то не дуже певні.

Розділ 9

Тієї весни Шиндлер залишив краківську фабрику і рушив своїм BMW на захід, через кордон і посвіжілими весняними гаями до Цвіттау. Він мав побачити Емілію, тіток і сестру. Вони всі об'єдналися проти його батька, всі плекали вогонь матиного мучеництва. Коли існувала якась паралель між долею його покійної матері і його дружини Емілії, то Оскар Шиндлер у своєму пальті з хутряним коміром, тримаючи зроблене на замовлення кермо руками в лайкових рукавичках, тягнучись по наступну турецьку цигарку на рівному перегоні розталолі дороги через Єсеніки, жодним чином її не помічав. Не дитяча справа – думати над таким. Його батько був богом, і з нього мало спитатися більше.

Оскар полюбляв гостювати в тіток – йому подобалося, як вони сплескували руками, побачивши крій його костюма. Молодша сестра вийшла заміж за службовця-залізничника і жила в симпатичній квартирі, наданій залізницею. Її чоловік був поважною особою у Цвіттау, адже місто було залізничною розв'язкою і мало великі вантажні склади. Оскар пив із сестрою та швагром чай, а тоді шнапс. У цих посиденьках відчувався настрий взаємного привітання: молоді Шиндлери непогано влаштувалися.

Звичайно, саме Оскарова сестриця доглядала Емілію, коли та нещодавно хворіла, і вона ж потайки ходила розмовляти з батьком. Вона могла зважитися хіба що на деякі натяки щодо замирення. Вона говорила це за чаєм і у відповідь почула сердите бурчання.

Потім Оскар обідавав удома з Емілією. Вона дуже втішилася, що чоловік приїхав на свято. Вони можуть разом узяти участь у великодніх обрядах, як водилося за старих добрих часів. Обряди й церемонії їм цілком пасували, адже вони так танцювали одне навколо одного весь вечір, дбаючи одне про одного за столом, як люб'язні незнайомці. Але в думці і в серці обое – і Емілія, й Оскар – чудувалися, наскільки химерне все в їхньому шлюбі: Оскар міг запропонувати і дати більше комусь незнайомому, якимсь робітникам у своїх цехах більше, ніж їй.

Постало питання, чи переїде Емілія до нього в Краків. Якби вона здала свою квартиру в Цвіттау, то в неї не було б іншого вибору, крім Кракова. Вона вважала своїм обов'язком бути при Оскарі; говорячи мовою католицької моралі, його відсутність у домі могла довести до гріха. Проте життя з ним у чужій країні було б стерпним, лише коли б він був обережним, стриманим і беріг її почуття. А з Оскаром біда була в тому, що він не міг тримати свої гріхи при собі. Легковажний, напідпитку, напівусміхнений – здавалося, він усерйоз думає, мовляв, коли мені до душі якась дівчина, то й тобі вона сподобається, еге ж?

Це нерозв'язане питання так важко повисло між ними, що по обіді Оскар устав, чемно попрощався й пішов до кав'ярні на головну площу. Сюди вчашали гірничі інженери, дрібні підприємці, якийсь продавець, котрий виявився офіцером армії. Оскар був радий побачити там і декого зі своїх друзів-мотоциклістів, здебільшого у формі вермахту. Він сів з ними пити коньяк. Дехто дивувався, мовляв, як це: такий здоровенний хлопака, як Оскар, – і без форми.

– Важливе виробництво! – вигукнув він. – Дуже важливе виробництво!

Вони згадували своє спільне мотоциклетне минуле. Жартуючи, пригадали ту машину, яку він у школі зібрав сам із запчастин. Згадували вибуховий ефект тієї машини. Вибуховий ефект «галлоні» з двигуном на п'ятсот кубиків. У кав'ярні стало гамірніше: замовляли ще коньяку. Тут із обідньої зали вийшли колишні однокласники Оскара, і на їхніх обличчях був такий вираз, ніби вони впізнали призабутий сміх, – власне, саме так і було.

А тоді один із них посерйознішав:

– Слухай-но, Оскаре. Там твій батько вечеряє. Сам-один.

Оскар Шиндлер подивився у свій келих. Його обличчя горіло, але він знизав плечима.

– Тобі треба з ним поговорити, – сказав хтось. – Він, бідака, зовсім на тінь перетворився.

Оскар сказав, що краще він піде додому. Він почав підводитись, але однокласники поклали йому руки на плечі, не пускаючи. «Він знає, що ти тут», – сказали вони. Двоє вже пройшли до обідньої зали і в чомусь переконували Ганса Шиндлера над рештками його вечері. Оскар у паніці вже стояв і шукав у кишені номерок від гардероба, коли Ганс Шиндлер із засмученим лицем з'явився з обідньої зали; його лагідно вели попід руки двоє молодиків. Оскар остовпів. Хоч як він сердився на свого батька, він завжди уявляв собі, що коли вже треба буде залагоджувати стосунки, то саме він, Оскар, муситиме це робити. Старий такий гордий. А тут він дає себе просто-таки тягти до сина.

Коли батька і сина підштовхнули одне до одного, старий, немовби перепрошуючи, злегка всміхнувся і щось ніби знизав бровами. Цей вираз обличчя своєю рідністю захопив Оскара зненацька. «Так уже вийшло, – наче казав Ганс. – Шлюб і всяке таке, ми з твоєю мамою – воно все йшло за своїми законами». Може, це був зовсім простий жест, але Оскар бачив той самий вираз допіру цього вечора – на власному обличчі, коли знизав плечима перед дзеркалом у передпокої квартири Емілії. «Шлюб і всяке таке – воно все йшло за своїми законами». Він так подивився на себе, і ось – три коньяки по тому – так само дивиться на нього батько.

– Як справи, Оскаре? – спитав Ганс Шиндлер. Слова закінчувалися нездоровим присвистом. Він почувався гірше, ніж на синовій пам'яті.

І Оскар подумав собі, що Ганс Шиндлер – теж людина. Цю думку йому вдалося проковтнути тоді, за чаєм у сестри; але тепер він обійняв старого, тричі розцілював у щокі, відчуваючи їхню колючість, і заплакав. А гурт інженерів, солдатів і колишніх мотоциклістів зустрів цю зворушливу сцену оплесками.

Члени юденрату Артура Розенцвейга, які й далі вважали себе охоронцями повітря, здоров'я та хлібної пайки мешканців гетто, намагалися вкласти в голови єврейської поліції ідею, що вона служить народові. Вони намагалися записувати в поліцаї молодих людей співчутливої вдачі й не без освіти. Хоча в штаб-квартирі СС єврейська поліція вважалася ще однією додатковою службою, яка просто виконує накази, як і будь-яка поліція, усе ж більшість працівників ОД влітку 1941 року жили не зовсім так. Не можна заперечувати того факту, що з часом співробітники ОД у гетто ставали дедалі підозрілішими фігурами для його мешканців – імовірними колаборантами. Дехто з ОД приносив важливу інформацію в підпілля і кидав виклик системі, але, напевне, більшість із них вважали, що виживання їх самих і їхніх сімей все більше залежить від того, наскільки вони співпрацюють із СС. Для чесних людей ОД могло видатися місцем, повним негарних спокус. Для хитрих – джерелом можливостей.

Але в ці перші краківські місяці поліція здавалася доброю силою. Леопольд Пфефферберг міг своїм прикладом показати всю двозначність статусу такого поліцає. Коли всі освітні заклади для євреїв, навіть організовані юденратом, заборонили в грудні 1940 року, Польдекові запропонували організацію черг і ведення книги ділових зустрічей в житловій конторі юденрату. То була робота на неповний день, зате вона створювала Леопольдові прикриття, щоб більш-менш вільно пересуватися Краковом. У березні 1941 року заснували власне ОД, серед цілей якого було заявлено захист євреїв, що приходять до подгужського гетто з інших частин міста. Польдек запрошення прийняв і кашкет ОД вдягнув. Він гадав, що правильно розуміє цілі своєї діяльності: не тільки забезпечити розумну поведінку людей у мурах гетто, а й досягти правильного градусу знеохоченої народної слухняності, яка в історії євреїв Європи зазвичай створювала добрі умови для того, щоб гнобитель швидше відступився і ставав дедалі більш забудькуватим, тож у періоди його забудькуватості життя, можливо, знову стане стерпним.

І, носячи свій поліцейський кашкет, Пфефферберг нелегально торгував шкіряними виробами, коштовностями, хутрами, валютою – і в гетто, і за його мурами. Він був знайомий з вахтмайстром коло брами, Освальдом Боско – поліцаєм, який був настільки ворожий цьому режиму, що пропускав до гетто сировину, з якої можна було робити різні речі, такі як одяг, вино, залізні вироби, – а тоді випускав готовий товар назад через браму для продажу в Кракові, навіть не вимагаючи хабара.

Вийшовши з гетто, відійшовши подальше від службовців коло брами і шмальцовників (інформаторів), які сновигали поблизу, Пфефферберг знімав з рукава пов'язку з єврейською символікою десь у тихому провулку, а тоді вирушав у справах на Казімеж чи до центру.

На стінах міста через голови інших пасажирів він роздивлявся свіжі плакати: рекламу бритв, останні укази з Вавеля щодо тих, хто покриває польських бандитів, гасло «Євреї – воші – тиф», щит із зображенням юної польської дівки, котра простягає їжу євреєві з гачкуватим носом, тінь якого має обриси чорта: «Хто допомагає євреєві, той допомагає сатані». Біля крамниць висіли картинки: євреї перемелюють шурів на фарш для пирогів, доливають воду в молоко, трусять вошей у тісто, місять його брудними ногами. Потреба в гетто обґрунтовувалася на вулицях Кракова плакатним мистецтвом від працівників міністерства пропаганди. І Пфефферберг зі своєю арійською зовнішністю спокійно ходив під цими витворами з валізою, повною одягу, коштовностей чи валюти.

Наймасштабніша операція була в Пфефферберга минулого року, коли губернатор Франк вилучав з обігу банкноти в сто і п'ятсот злотих і вимагав, щоб їх здавали на збереження до Кредитного фонду Райху. Оскільки євреєві дозволялося обміняти лише дві тисячі злотих, то це означало, що всі такі гроші, які доти десь таємно зберігалися (понад дві тисячі і проти правил) більше не матимуть жодної цінності. Єдиним виходом було знайти якусь людину арійської зовнішності без пов'язки на рукаві, яка за тебе стане в довгу чергу поляків до Кредитного банку Райху. Пфефферберг і його молодий товариш-сіоніст зібрали в мешканців гетто кілька сотень тисяч злотих банкнотами відповідної вартості, пішли з повною валізою купюр і повернулися з чинними окупаційними грошми – мінус хабарі, сплачені польській «Синій поліції» біля брами.

Отаким поліцаєм був Пфефферберг. З точки зору голови юденрату Артура Розенцвейга – чудовим, за мірками Поморської – негідним.

Оскар побував у гетто в квітні – і з допитливості, і для розмови з ювеліром, якому доручив зробити два персні. Він побачив там таку тисняву, якої навіть собі не уявляв, – по дві сім'ї на кімнату, якщо нема знайомств у юденраті. Пахло несправною каналізацією, але жінки чинили профілактику тифу, щосили прибираючи і виварюючи одяг надворі.

– Життя міняється, – поділився з Оскаром ювелір. – ОД уже застосовує кийки.

Коли краківське гетто, як і всі подібні в Польщі, перейшло з підпорядкування генерал-губернатору Франку до відділу Гестапо 4В, керувати єврейськими справами у місті став оберфюрер Юліан Шернер, веселий добродій років сорока п'яти – п'ятдесяти, який лисиною і товстими окулярами скидався на пересічного бюрократа. Оскар зустрічав його на німецьких коктейльних вечірках. Шернер багато говорив – не про війну, а про ділові справи й інвестиції. Таких функціонерів було чимало в середніх чинах СС; цього чоловіччю цікавила випивка, жінки й конфісковані товари. Інколи на його обличчі можна було вловити отаку посмішку втіхи зі своєї несподіваної могутності – як у дитини пляму від варення в кутику рота. Він завжди перебував у бадьорому гуморі й був надійно безжальним. Оскар помічав, що Шернер більше полюбляє працювати з євреями, ніж убивати їх, що він заради наживи спокійно обходить закон, але й що він триматиметься основної лінії політики СС, хоч якою вона буде.

Оскар згадав шефа поліції минулого Різдва, пославши йому півдюжини пляшок коньяку. Тепер цей чоловік став могутнішим, тож наступного року йому буде треба надіслати більше.

І саме через цю зміну повноважень – СС стало не просто знаряддям політики, а й тією силою, яка політику формує, – під гарячим червневим сонцем ОД стало інакшим. Оскар, просто проїжджаючи повз гетто, звик до нової фігури – колишнього скляра на ім'я Симхе Спіра, свіжої крові ОД. Спіра був з ортодоксальних юдеїв і як за особистою історією, так і за вдачею зневажав європеїзованих єврейських лібералів, які ще траплялися в юденраті. Він виконував накази не Артура Розенцвейга, а унтерштурмфюрера Брандта і штаб-квартири СС, що за річкою. Після розмов із Брандтом він повертався до гетто дедалі більш поінформованим і владним. Брандт попросив його створити політичний відділ ОД і керувати ним, і Спіра взяв туди своїх друзів-приятелів. Тепер їхня форма являла собою вже не кашкет і пов'язку на рукаві, а сіру сорочку, кавалерійські бриджі, портупекі і блискучі есесівські чоботи.

Політичний відділ Спіри вже виходив за межі вимушеної співпраці. Там мало бути чимало людей продажних, із комплексами, із за давними образами на респектабельний середній клас євреїв за їхню соціальну й інтелектуальну зневагу. Крім Спіри там іще були Шимон Шпіц, Марсель Целлінгер, Ігнацій Діамонд, продавець Давид Гуттер, Форстер, Грюнер і Ландау. Вони розпочали свою кар'єру, яка полягала у вимаганні грошей і складанні списків неблагонадійних і підозрілих мешканців гетто.

Польдек Пфефферберг тепер хотів піти з такої поліції. Ходили чутки, що гестапо вимагатиме від працівників ОД присяги на вірність фюреру, після якої в них не буде жодної підстави для непокори. Польдек не хотів поділяти справу з отим Спірою в сірій сорочці чи складачами чорних списків Шпіцом і Целлінгером. Він пішов до лікарні на розі Венгерської поговорити з добрим лікарем на ім'я Александер Біберштейн, офіційним лікарем юденрату. Брат лікаря Марек був тим самим першим головою ради, який нині відбував термін у похмурій в'язниці на Монтелюпі за грошові зловживання і спробу підкупу офіційних осіб.

Пфефферберг попрохав Біберштейна дати йому таку довідку, з якою його відпустять із ОД. Це непросто, зауважив Біберштейн. Пфефферберг аж ніяк не скидався на хворого. Високий тиск йому приписати неможливо. Доктор Біберштейн розповів Леопольдові про симптоми хворої спини. Пфефферберг почав приходити на службу, сильно перекошувачившись і спираючись на ціпок. Спіра обурювався. Коли Пфефферберг уперше попросив його про звільнення з ОД, шеф поліції гордо проголосив – достоту як начальник якоїсь королівської варти – мовляв, ти вийдеш звідси тільки на щиті. У межах гетто Спіра і його інфантильні приятелі бавилися в таку собі елітну гвардію. Вони були іноземним легіоном, преторіанцями. «Ми відправимо тебе до лікаря гестапо!» – кричав Спіра.

Біберштейн, який розумів, як соромно молодому Пфеффербергу перебувати на цій посаді, навчив його як слід. Польдек пережив огляд гестапівського лікаря і був звільнений з ОД через хворобу, яка могла перешкоджати його здатності контролювати натовп. Спіра прощався з Пфеффербергом зневажливо і вороже.

Наступного дня Німеччина вторглася до Росії. Оскар підслухав цю новину нелегально на ВВС і знав, що тепер плану «Мадагаскар» не буде. Мине чимало часу, доки на це виділять відповідні судна. Оскар відчував, що ця подія змінила сутність планів СС, бо тепер усюди економісти, інженери, планувальники переселення людей, поліцаї всіх чинів виробляли психічні звички не тільки для довгої війни, а й для цілеспрямованого творення расово чистої імперії.

Розділ 11

У провулку біля Липової тилом до емалевої фабрики Шиндлера стояла німецька фабрика ящиків. Невгамовний і товариський Оскар Шиндлер, бувало, ходив туди перекинутися словом з тамтешнім тройгендером Ернстом Кунпаштом чи колишнім господарем і неофіційним начальником Шимоном Єретом. Фабрика ящиків Єрета стала німецькою фабрикою ящиків два роки тому за типовою схемою – ніяких компенсацій, ніяких документів за підписом господаря.

Несправедливість цього вже не дуже бентежила Єрета. Таке трапилося з більшістю його знайомих. Більше його хвилювало гетто. Сварки на кухнях, безжальна відкритість життя всім сусідам, сморід тіла, воші, які стрибають на костюм із непраного піджака якого-небудь брудного чоловіка,

що з ним розминешся на сходах. Пані Єрет, признався він Оскарові, дуже засмучена. Їй завжди подобалося все красиве, вона походить із Клепажа на півночі Кракова, з гарної родини. І якщо подумати, то з отих усіх дощок я би міг побудувати собі дім отам – він махнув рукою на пустку за фабрикою. Там робітники грали у футбол – широко, у вільному просторі для розбігу. Більша частина гравців була з Оскарової фабрики, а решта – з фабрики польського подружжя Бельських. Але Оскар не признався бідолашному Єретові, що також має плани на це порожнє місце. Оскару було цікавіше знати про оті дошки, які мав на увазі Єрет. Ви можете «відчужити» аж стільки дощок? Розумієте, сказав Єрет, тут треба лише попрацювати з паперами.

Вони стояли разом біля вікна Єретового кабінету, оглядаючи пустку. Із цехів було чути стукіт молотків і вищання мотопилок. Так не хотілося б утрачати зв'язок зі старим місцем, признався Єрет. Так не хотілося б опинитися десь у таборах і все думати, що ці кляті дурні тут роблять. Ви ж розумієте, правда, пане Шиндлер?

Така людина, як Єрет, не могла передбачити жодного порятунку. Німецька армія, здається, здобувала в Росії перемогу за перемогою, і навіть самій ВВС важко було повірити, що вони насуваються фатальним клином. Замовлення від Інспекції з озброєння раз у раз з'являлися на столі Оскара з вітаннями від генерала Юліуса Шиндлера під супровідними листами, доповненими телефонними дзвінками від усіляких молодших офіцерів. Оскар приймав замовлення і вітання як належне, але суперечливо радів палким листам від батька, котрий тішився з їхнього примирення. «Це все ненадовго, – писав старший Шиндлер. – Цей чоловік [Гітлер] не здатний бути надовго. Америка врешті-решт його вкоськає. А росіяни? Господи, та цьому диктатору хоч хтось пояснив, скільки там безбожних варварів живе?» Оскар, усміхаючись до листів, не відчував жодного конфлікту між двома задоволеннями – радістю ділка від контрактів Інспекції з озброєння і більш душевною втіхою від батькових антиурядових листів. Оскар надсилав Гансові щомісяця чек на тисячу райхсмарок – із синівської любові та бунтівної вдачі, ну й тому, що любив бути щедрим.

То був дуже швидкий, а проте майже безпроблемний рік. Найдовші затримки на роботі, вечірки в «Краковіі», пиятики в джаз-клубі, візити до квартири незрівнянної Кльоновської. Коли почало падати листя, він здивувався, куди ж подівся рік. Враження, що час десь зник, підсилювалося пізнім літом і ранішими, ніж зазвичай, осінніми дощами. Асиметричні пори року невдовзі стануть у пригоді Радянському Союзу і вплинуть на життя всіх європейців. Але для гера Оскара Шиндлера на Липовій вулиці погода була все ж просто погодою.

* * *

Тоді, у самому кінці 1941 року, Оскар потрапив під арешт. Хтось – чи то з поляків, що відповідали за відправлення товару, чи з німецьких техніків у зброярському відділі – обмовив його: пішов на Поморську й доніс. Двое гестапівців у штатському в'їхали «мерседесом» на Липову і перегородили своїм авто весь вхід – так, наче взагалі замірилися повністю припинити діяльність «Емалії». Нагорі, поставши перед Оскаром, вони показали ордери, які давали їм право взяти з собою всю його ділову документацію. Але, схоже, жодної економічної освіти вони не мали.

– Які вам конкретно книги? – спитав Шиндлер.

– Касові, – сказав один.

– Гросбухи, – сказав другий.

То був ненапружливий арешт; вони балакали з Кльоновською, поки Оскар сам ходив по свій касовий журнал і головну бухгалтерську книгу.

Оскар давали час написати в блокноті кілька прізвищ – нібито тих, із ким він мусив скасувати ділові зустрічі. Кльоновська, однак, зрозуміла, що до цих людей треба звертатися по допомогу, щоб визволити пана директора.

Першим у списку був оберфюрер Юліан Шернер, другим – Мартін Плате з бреславського абверу. Це мав бути міжміський дзвінок. Третім пунктом проходив начальник фабрики «Ostfaser» – п'яничка-ветеран Франц Бош, котрому Шиндлер надсилав цілі партії посуду нелегально. Перехилившись через плече Вікторії над її високою білявою зачіскою, Оскар підкреслив прізвище Боша. Той впливовий чоловік знався на краківському чорному ринку й давав поради щодо нього всім високопосадовцям. А Оскар усвідомлював, що його арешт пов'язаний із чорним ринком і небезпека в ньому та, що чиновники готові охоче брати хабарі, але заздрість когось із робітників передбачити годі.

Четвертим був записаний німецький голова «Ferrum AG» в Сосновці – у його фірми гер Шиндлер купував сталь. Ці імена його заспокоювали, поки гестапівський «мерседес» ніс його на Поморську, в місце приблизно за кілометр від центру. Ці люди являли собою гарантію того, що він не згине в цій системі без сліду. Тож він не був таким беззахисним, як та тисяча мешканців гетто, яких зібрали за списками Сімхе Спіри і погнали під морозяними передріздвяними зірками до вагонів для перевезення худоби на станцію Прокоцим. Оскар мав у розпорядженні деяку важку артилерію.

Комплекс СС у Кракові являв собою гігантську сучасну будівлю, невеселу, проте не таку зловісну, як в'язниця на Монтелюпі. А проте, навіть якщо не вірити чуткам про тортури в цьому місці, будівля починала тиснути на заарештованого, щойно він туди заходив – розмірами, кафкіанськими коридорами, мовчазною погрозою в назвах відділів, написаних на дверях. Тут були головне управління СС, штаб-квартири правоохоронної, кримінальної, безпекової і таємної поліції, економічно-адміністративне управління СС, кадрове управління, управління з єврейських справ, з питань раси й переселень, судове управління СС, його оперативне управління, управління служби СС, райхскомісаріату зі зміцнення німецьких позицій, соціальна служба для етнічних німців.

Десь у цьому мурашнику гестаповець середніх років, котрий, як видавалося, більше розумівся на бухгалтерії, ніж ті офіцери, що заарештували Оскара, почав його допитувати. Розмовляв він дещо весело-здивовано: десь так поводить митник, коли, розібравшись, виявляє, що пасажир, котрого підозрювали в контрабанді валюти, насправді нелегально везе кімнатні рослини для своєї тьоті. Він сказав Оскарові, що підприємства, які працюють на військові потреби, підлягають дуже ретельним перевіркам. Оскар не повірив, але промовчав. Гер Шиндлер зрозумів, що гестаповець хоче йому сказати: ті підприємства, які працюють на війну, морально зобов'язані повністю присвятити себе цій високій меті й утриматися від підривання економіки генерал-губернаторства нелегальними обладнаннями.

Оскар промурмотів своїм густим голосом у такому тоні, який можна було водночас сприйняти і як погрозливий, і як добродушний:

– Чи ви хочете сказати, гере вахтмайстре, що звіти з моєї фабрики не відповідають квотам?

– Ви живете красиво, – відказав той, але з поблажливою усмішкою: мовляв, якби все було гаразд, то великим промисловцем цілком можна жити

красиво. – А коли хтось живе красиво... ну, то нам слід пересвідчитися, що його рівень життя походить цілковито від законних контрактів.

Оскар осяяв гестапівця ясною усмішкою.

– Той, хто дав вам мое прізвище, – сказав він, – дурень і гає ваш час.

– Хто є управителем на DEF? – спитав гестаповець, не зваживши на ці слова.

– Авраам Банкер.

– Єврей?

– Авжеж. Ця справа раніше належала його родичам.

– Можливо, ці записи відповідають істині, – зауважив гестаповець. – Але якщо буде треба ще, то, напевно, гер Банкер нам їх надасть.

– Ви маєте на увазі, що зібралися мене затримати? – спитав Оскар. Він розсміявся. – Хочу вам сказати, – вів далі він, – що, коли ми з оберфюрером Шернером сміятимемося з цієї історії за чарочкою, я йому перекажу, що ви поводитися зі мною надзвичайно люб'язно.

Ті офіцери, що заарештували Оскара, відвели його на другий поверх, де обшукали, але дозволили залишити цигарки і сто злотих на дрібні витрати. Його замкнули в кімнаті – одній із найкращих, що вони мали, як подумав собі Оскар. Там були умивальник, унітаз і запилужені фіранки на заграбованому вікні: десь у таких приміщеннях тримають усіляких високопосадовців, коли допитують. Якщо посадовця випустять, він не буде скаржитися на те, де його тримали, але й не дуже тішитиметься. А якщо посадовець виявиться зрадником, підривною державного ладу чи економічним злочинцем, тоді вже він немовби провалиться в ляду під цю кімнату – і опиниться в кімнаті допитів у підвалі, закритий і принищений; сидітиме в одному з довгого ряду дрібних приміщень, прозваних трамваями; там він чекатиме переходу на Монтелюпі, де в'язнів вішають просто в камерах. Оскар роздивився двері. Хто мене сюди запроторив, пообіцяв він собі, – я його в Росію відправлю!

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=22071971&from=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примітки

1

«Німецька фабрика емалевих виробів» (нім.). (Тут і далі прим. пер., якщо не вказано інше.)

2

Привітний, добродушний (нім.).

3

Я не наводжу в романі прізвище повністю, оскільки в Кракові безліч польсько-єврейських прізвищ і використання якогось іншого могло б образити пам'ять якої-небудь зниклої родини чи живого Оскарового товариша. – Прим. авт.